

(058) 061.23: 72.025: 65(492) = 10

196-105

Boekmanstichting - Bibliotheek
Herengracht 415
1017 BP Amsterdam
Tel. 6243739

Schakels in de keten

Tien jaar Federatie Industrieel Erfgoed Nederland (FIEN) 1984 - 1994

redactie: drs. Ria Efdée
drs. Koos Havelaar

©1995 Stichting Federatie Industrieel Erfgoed Nederland, Haarlem

ISBN nr. 90-9007994-7

Deze publikatie kwam tot stand met steun van het Prins Bernhard Fonds

foto omslag: M. Overbeek

Inhoudsopgave

Voorwoord

5

Lokale en regionale organisaties Industrieel Erfgoed

Achterhoek en Liemers	Wergroep Industrieel Erfgoed Achterhoek en Liemers (WIEAL)	7
Amsterdam	Stichting Amsterdam Industrieel Erfgoed (STAMINE)	8
Breda	Wergroep Industriële Archeologie Breda (WIAB)	9
Delft	Wergroep Industriële Archeologie Delft en Delfland (WIADD)	10
Den Haag	Stichting Haags Industrieel Erfgoed (SHIE)	11
ZO-Drenthe-		
NO-Overijssel	Genootschap voor Industrieel Archeologisch Geïnteresseerden (GIAG)	12
Friesland	Vereniging voor Industriële Archeologie Friesland (VIAF)	13
Helmond	Stichting Wergroep Industrieel Erfgoed Helmond (WIEH)	14
Hengelo	Hengelo's Educatief Industrie Museum (HEIM)	15
's-Hertogenbosch	Wergroep Industrieel Erfgoed 's-Hertogenbosch 'De Winde'	16
Leiden	Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (STIEL)	17
Kennemerland	Wergroep Industrieel Erfgoed Kennemerland (WIEK)	18
Maas en Waal	Monumentenstichting Baet en Borgh	19
Maastricht	Stichting Wergroep Industriële Archeologie Maastricht (WIAM)	20
Midden-Holland	Stichting Bedrijfsmonumenten Midden-Holland (SBMH)	21
Noord Nederland	Stichting Industrieel Erfgoed Noord-Nederland (SIEN-N)	22
Oss	Stichting De Werkende Mens	23
Overijssel	Wergroep Industrieel Erfgoed Overijssel	24
Rijnmond	Stichting Industrieel Erfgoed Rijnmond (SIER)	25
Utrecht	Wergroep Industriële Archeologie Utrecht (WIAU)	26
Vlaardingen	Historische Vereniging Vlaardingen; Commissie Industrieel Erfgoed Vlaardingen (CIEV)	27
Zaanstreek	Vereniging tot Behoud van Monumenten van Bedrijf en Techniek in de Zaanstreek (MBTZ)	29
Zeeland	Wergroep Industriële Archeologie Zeeland	30
Zuid-Holland-Zuid	Vereniging voor Industriële Archeologie Zuid-Holland-Zuid (VIAZ)	31
Zuid Nederland	Stichting tot Behoud van Monumenten van Bedrijf en Techniek in het Zuiden van Nederland (MBTZN)	33

Landelijke categoriale organisaties Industrieel Erfgoed

Afvalwaterbehandeling	Nederlandse Vereniging voor Afvalwaterbehandeling en Waterkwaliteit (NVA), Historische Commissie	34
Automobiel en motor	Contactgroep voor documentatie van de Nederlandse Automobiel- en Motorhistorie (Conam)	35
	Federatie Historische Automobiel- en Motorfietsclubs (FEHAC)	36
Behouden Erfgoed	Stichting Het te Behouden Erfgoed	37
Beton	Betonvereniging, Commissie Geschiedenis van het beton	38
Bouwtechniek	Groep Geschiedenis van de Bouwtechniek van de Vakgroep Bouwtechnologie van de Faculteit der Bouwkunde, Technische Universiteit Delft	39
Bruggen	Nederlandse Bruggen Stichting (NBS)	40
Erfgoed	Stichting Erfgoed	41
F27	Stichting F27 Friendship Association	42
Gemalen	De Nederlandse Gemalenstichting (NGS)	44
Industrieel Smalspoor	Industrieel Smalspoor Museum	45
Keramiek	Stichting voor Historisch Onderzoek van Grofkeramische Industrie- producten (HOGKI)	47
Kunst	Stichting Europese Kunst & Industrie (SEKI)	48
Kustverlichting	Stichting Historie der Kustverlichting	49
Molens	The International Molinological Society - Nederland (TIMS)	50
Musea	Nederlandse Museumvereniging (NMV), sectie Technische en Transportmusea	51
Postkantoren	Initiatiefgroep Monumentale Postkantoren (IMP)	52
Smalspoor	Nederlandse Smalspoorweg Stichting (NSS)	53
Techniek	Koninklijk Instituut van Ingenieurs, afdeling Geschiedenis der Techniek (KIvI)	54
Technisch Historische Verzamelingen	Stichting Technische Historische Verzamelingen (STHV)	55
Tram	Tramweg Stichting (TS)	56
Tram Amsterdam	Vereniging Rijdend Elektrisch Tram Museum Amsterdam (RETM)	57
Vaartuigen	Stichting Federatie Oud-Nederlandse Vaartuigen (FONV)	58
Watertoren	Nederlandse Watertoren Stichting (NWS)	59
IJzer en staal	Commissie Erfgoed in IJzer en Staal van het Staalbouwkundig Genootschap	60

Voorwoord

Drs. S.P. Huizinga
voorzitter FIEN

Op de bres voor het industrieel erfgoed met schakels in de keten! Met de samenvoeging van de titels van de twee lustrumpublikaties van de Stichting Federatie Industrieel Erfgoed (FIEN) wordt de doelstelling van de FIEN-organisatie kernachtig samengevat. Dit jubileumboek informeert u over 51 bij FIEN aangesloten organisaties. Ze zijn zowel lokaal, regionaal als landelijk categoriaal, op hun eigen manier, enthousiast bezig, het industrieel erfgoed meer bekendheid te geven, te inventariseren, te behouden en er als vrijwilligers plezier aan te beleven.

In de tweede helft van ons FIEN- decennium (1989-1994) heeft er niet alleen een forse groei van het aantal bij FIEN aangesloten organisaties plaats gevonden, maar is ook de aandacht van de nationale overheid voor het onderwerp fors gegroeid. De nota 'Het Industrieel Erfgoed en de Kunst van het Vernietigen' (1991) van het Ministerie van WVC heeft geleid tot de oprichting in 1992 van het Projectbureau Industrieel Erfgoed (PIE). PIE inventariseert, documenteert en beschrijft het industrieel erfgoed van de diverse bedrijfstakken en selecteert op kwaliteit, zodat nationaal maar ook regionaal en lokaal verantwoorde keuzes kunnen worden gemaakt. Overheid en bedrijfsleven zijn bij het PIE bestuurlijk betrokken.

In de berichtgeving over het industrieel erfgoed zijn ook grote vorderingen gemaakt. In 1992 is uit de fusie tussen het tijdschrift *Histechnicon* en het tijdschrift *Industriële Archeologie* het nieuwe blad "*Erfgoed van Industrie en Techniek*" ontstaan. Sinds 1991 verschijnt vijf maal per jaar "*Industria*", het nieuwsbulletin van FIEN.

Het is de uitdaging voor de bij FIEN aangesloten vrijwilligersorganisaties om aan de bovengenoemde ontwikkelingen hun enthousiaste bijdrage en steun te blijven verlenen.

1996, het jaar van het industrieel erfgoed, belooft daarin een nieuwe mijlpaal te worden.

Schakels in de Keten biedt een zeer gevarieerd beeld van het industrieel erfgoed in Nederland zoals dat in de afgelopen vijf jaar binnen het FIEN gestalte heeft gekregen. Het Bestuur van FIEN betuigt zijn grote erkentelijkheid aan Ria Efdée en Koos Havelaar, de samenstellers van dit jubileumboek voor hun tomeloze inzet. Tot slot ook een woord van dank voor de ondersteuning van het Prins Bernhard Fonds die deze publikatie mede mogelijk heeft gemaakt.

Werkgroep Industrieel Erfgoed Achterhoek en Liemers (WIEAL)

p/a Staring Instituut
Postbus 686
7000 AR Doetinchem
tel: 08340 - 32831

De doelstelling van de werkgroep is het onder de aandacht brengen van het industrieel erfgoed in het algemeen en Oost-Gelders industrieel erfgoed in het bijzonder. Verder stelt zij zich ten doel het stimuleren van onderzoek naar en documentatie van industrieel erfgoed en waar nodig streeft men naar behoud hiervan.

De vrij recent opgerichte werkgroep heeft zich als eerste taak gesteld, het industrieel erfgoed uit deze streek onder de aandacht te brengen van de Achterhoekse en Liemerse oudheidkundige verenigingen.

Dankzij de inspanningen van het Staring Instituut is het gebied van de Achterhoek en de Liemers één van de eerste regio's geweest met een compleet overzicht in boekvorm van de industriële nijverheid.

*De gerestaureerde Berenschot's watermolen uit 1749 bij Winterswijk. Een waterkorenmolen met een rad van 4,4 m. doorsnee. Op de achtergrond de latere fabriek.
(foto: J.J. Havelaar)*

Literatuur: H. de Beukelaer, *Nijver in het groen: twee eeuwen industriële ontwikkeling in Achterhoek en Liemers*. Doetinchem, 1990.
Buiten Bedrijf Winterswijk. N.V. Tricofabriek G.J. Willink Winterswijk. Zeist, 1994.

Stichting Amsterdam Industrieel Erfgoed (STAMINE)

Cruquiusstraat 22
1018 SM Amsterdam
tel: 020 - 6392481

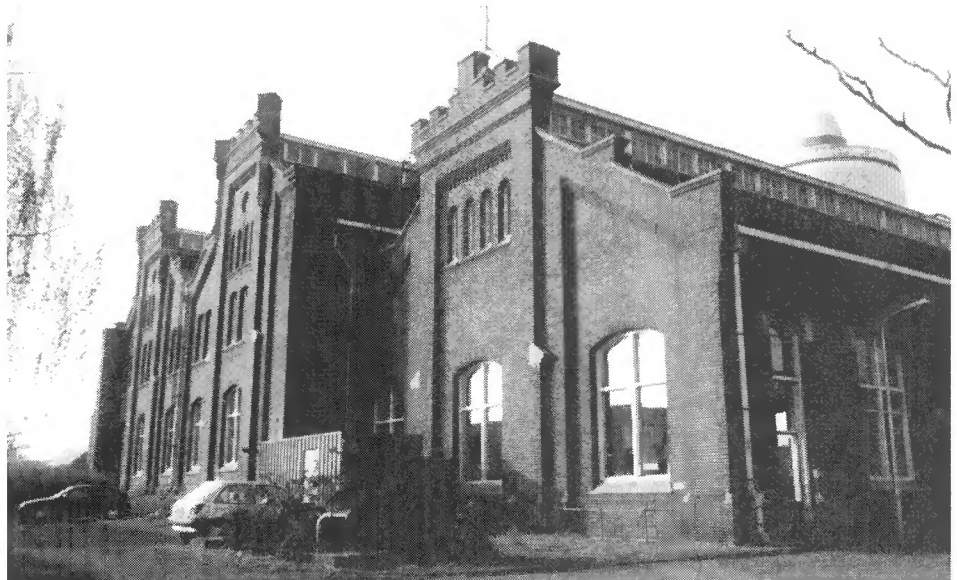

De doelstelling van de stichting is de inventarisatie, de documentatie, de geschiedschrijving en het behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Amsterdam en omgeving. Tevens wordt gestreefd om het industrieel erfgoed middels publiciteit onder de aandacht van een groot publiek te brengen.

In 1983 werd de Vereniging Industriële Archeologie Amsterdam (V.I.A.A.) opgericht. Dit vond plaats tegen de achtergrond van het steeds meer verdwijnen van belangrijke bedrijfspanden en het nagenoeg uitblijven van verzet tegen deze ontwikkelingen.

De V.I.A.A. richtte zich vooral op het geven van bekendheid aan het industrieel erfgoed in Amsterdam. Dit vond plaats door publikaties, lezingen en excursies. Na enige jaren kwamen de activiteiten goeddeels stil te liggen.

In 1993 werd de draad weer opgepakt met de oprichting van de Stichting Amsterdam Industrieel Erfgoed. Ook nu weer ligt het accent van de werkzaamheden op het onder de aandacht brengen van het industrieel erfgoed in de stad. Dit gebeurt door middel van rondleidingen door buurten met industrieel archeologische interessante objecten en excursies naar individuele panden. Ook worden er begeleide museumbezoeken verzorgd en lezingen georganiseerd. Voorts wordt onder de naam STAMINE een nieuwsbrief uitgegeven.

*Waterleidingpompstation Haarlemmerweg, werd in 1994 gesloten.
(foto: M. Overbeek)*

In 1994 werd een onderzoek gestart naar stadsgemalen in Amsterdam.

Literatuur: M.M. Bakker, F.M. van der Poll, *Architectuur en stedenbouw in Amsterdam; 1850-1940*. Zwolle etc., 1992.
H. Bonke, *Vallende schoorstenen Verdwenen fabrieken: industriële archeologie in Amsterdam*. Amsterdam, 1990.

Werkgroep Industriële Archeologie Breda (WIAB)

Vierwindenstraat 46
4811 HG Breda
tel: 076 - 223836

De doelstelling van de werkgroep is het door middel van onderzoek, publicaties, lezingen en andere voorlichting de Bredase bevolking en haar politici begrip bij te brengen voor de bijzondere positie van het industrieel erfgoed. Op deze wijze wordt gestreefd naar behoud van gebouwen, voorwerpen en archieven met betrekking tot bedrijven en techniek.

De WIAB is ontstaan in december 1975 als werkgroep van de Nederlandse Jeugdbond ter Bestudering van de Geschiedenis (NJBG), afdeling Breda en later werkzaam onder de paraplu van de Heemkundige Kring. In de werkgroep heeft een kleine groep van wisselende samenstelling en achtergrond zich vooral bezig gehouden met de documentatie van het industriële verleden van Breda. Veel tijd en energie werd besteed aan archiefonderzoek. Daarnaast werden verschillende grote en kleine fabriekscomplexen in de loop van de jaren gefotografeerd, getekend en anderszins gedocumenteerd. Langzamerhand ontstond in Breda een klimaat waarin monumenten vanwege hun 'industriële-archeologische karakter' bewaard bleven. Voorbeelden daarvan zijn een watertoren, een pakhuis, een Pelmolen en een tapijtfabriek. Toch is in het afgelopen decennium veel bedrijvigheid uit het stadscentrum verdwenen. Vanuit deze optiek gezien houdt de WIAB zich nu nog vooral bezig

met het geven van voorlichting aan personen en instellingen buiten Breda.

Als bijzondere projecten heeft de WIAB onder meer een inventarisatie van de Hinderwetvergunningen gemaakt, opgenomen in een databestand, waarvan nu met name de Milieudienst profiteert.

In maart 1986 werd een rapport samengesteld over de bedrijven in de Spoorbuurt op verzoek van de Bredase Monumenten Adviesraad. De vijf

hierin voorgedragen monumenten van bedrijf en techniek werden in juli 1990 op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst.

Literatuur: H. Muntjewerff, "Geschiedenis van het Kwattacomplex. Een proeve van industriële archeologie", in: *Jaarboek De Oranjeboom*, 1979-1980, p.193-234.

P. Touw, "Hinderwetaanvragen 1875-1934". (aanwezig op de studiezaal van het Gemeentearchief van Breda).

*Voormalige Bierbrouwerij De Drie Hoefijzers te Breda; kantoorgebouw en brouwerij.
(foto: ir. B.C. van Noordwijk)*

Werkgroep Industriële Archeologie Delft en Delfland (WIADD)

Oosteinde 2
2611 SN Delft
tel: 015 - 125903

De werkgroep stelt zich ten doel het inventariseren, documenteren en het bevorderen van de publieke belangstelling voor objecten van bedrijf en techniek en historische arbeidsprocessen in Delft en Delfland. Ook verdwenen objecten en arbeidsprocessen worden bestudeerd. Tevens stelt de werkgroep zich ten doel om waardevolle relictten van bedrijf en techniek te behouden.

De oprichting vond in 1985 plaats als werkgroep van de oudheidkundige vereniging Delfia Batavorum. De eerste activiteiten die werden ontplooid lagen op het terrein van inventarisatie en documentatie van het industrieel erfgoed in Delft en omstreken. Zo is een uitgebreid archief ontstaan waarin naast algemene documentatie over het werkterrein, ook publikaties en een diabe-stand zijn ondergebracht.

In de loop van de tijd zijn in eigen beheer enkele publikaties uitgegeven over Delftse bedrijven, zoals de Gist- en Spiritusfabriek, Calvé, de Porceleine Fles en enkele gebouwen van de Technische Universiteit. Ook zijn enkele wandelroutes en een fietsroute samengesteld.

Een behoudsactie werd gevoerd voor het voormalige stationsgebouw van de Westlandsche Stoomtramweg Maatschappij uit 1912 te Schipluiden.

Verworven van de gemeente is het gebouw gerestaureerd en museum gewor-

den. De restauratie is bekroond met de Ford-award, een prijs voor herbestemming van in onbruik geraakte gebouwen. Het Museum het Tramstation wordt door de oudheidkundige vereniging Schipluiden geëxploiteerd. Er worden jaarlijks gemiddeld drie exposities over lokale historie georganiseerd. Sinds enige tijd neemt de werkgroep deel in de commissie Open Monumentendag, zodat in de afgelopen jaren onder meer de Delftse watertoren, het kantoorgebouw

*Overblijfsel van de metaalfabriek Braat te Delft.
(foto: M. Overbeek)*

van de Gist- en Spiritusfabriek en enkele machinegebouwen van de TU voor het publiek geopend waren.

In 1992 werd geparticipeerd in de voorbereiding van de vierde tentoonstelling over de geschiedenis van Delft, de periode 1813 - 1914, in het Stedelijk Museum Het Prinsenhof. Voor de bijbehorende catalogus werd een artikel geschreven over de industrialisatie van Delft.

Literatuur: J.W.L. Hilkhuijsen (eindred.), *De stad Delft Cultuur en Maatschappij van 1813 tot 1914*. Delft, 1992

Stichting Haags Industrieel Erfgoed (SHIE)

Postbus 85469
2508 CD Den Haag
tel: 070 - 3473180
070 - 3897508

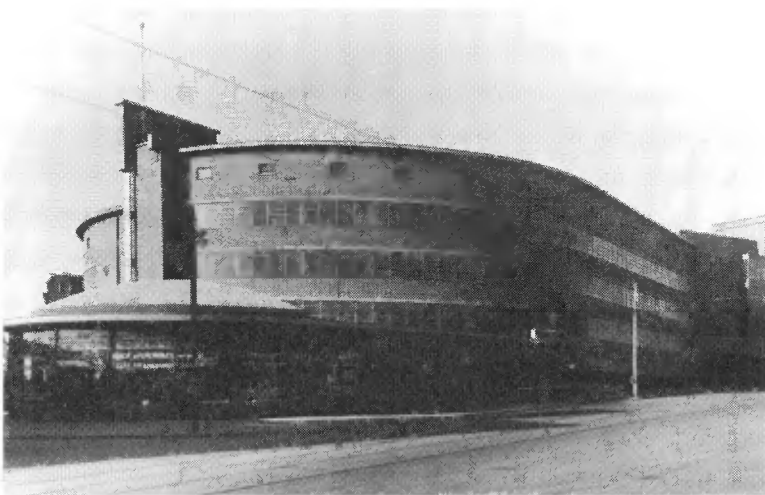
De doelstelling van de stichting is het promoten van de belangstelling voor de industrie en haar historie in de Haagse regio. Dit vindt plaats door het bestuderen, het inventariseren en het documenteren van deze sector. Tevens speelt het behoud van industrieel erfgoed een prominente rol.

De SHIE werd 22 december 1993 officieel opgericht. De stichting is een voortzetting van de voormalige Haagse werkgroep voor Monumenten van Bedrijf en Techniek. De SHIE richt zich op het toegankelijk maken van het thema industrie in het Gewest Haaglanden met een accent op het verleden. Getracht wordt een zo breed mogelijk publiek aan te spreken. Door middel van een jaarlijks vast te stellen programma van lezingen, bedrijfsexcursies, stadswandelingen en via het eigen mededelingenblad *Haagvaarder* wordt hieraan gewerkt. Het bulletin *Haagvaarder* wordt zowel onder particulieren als bedrijven verspreid.

Tevens wordt adequaat gereageerd op ontwikkelingen in de regio. Zo worden pogingen ondernomen voor het veiligstellen van historisch interessante industriële objecten, die verloren dreigen te gaan. Deze worden aangeboden aan musea of gemeentelijke archieven, zodat deze voorwerpen in een passende omgeving worden geconserveerd. Daarnaast wordt actie ondernomen voor behoud van industriële gebouwen, die uit industrieel archeologisch oogpunt van belang zijn.

Sinds enige tijd worden door de SHIE voorbereidingen getroffen voor een tentoonstelling, in 1995 in het Haags Historisch Museum, over een industrieel

gebied aan de 'Singelsgracht' van Den Haag: De Noordwal - Veenkade. De aanleiding hiertoe is het jubileum van de ijzerwarenhandel J. Hoogeveen & Co, die in dat jaar zijn 100-jarig bestaan zal vieren. Bij het bedrijf is nog een interessant bedrijfsarchief aanwezig. Ook het gebouw, ontworpen door de Haagse architect W.B. van Liefland, heeft veel industrieel archeologische waarde. Verder waren aan beide kades onder meer de Zuid-Hollandse Bierbrouwerij (ZHB) en de Houthandel W.J. Oppedijk gevestigd en werden hier vroeger de groente- en fruitmarkt en de brandstoffenmarkt gehouden.

*De eerste parkeergarage van Nederland; de Torengarage in Den Haag, 1932.
(foto: Verzameling Haags Gemeentearchief)*

Literatuur: R. Spork, e.a., *Vijf jaar Haagse werkgroep voor Monumenten van Bedrijf en Techniek, 1985-1990*. Den Haag, 1991.

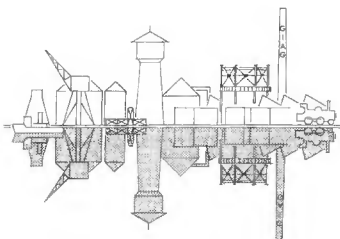
J.J. Havelaar, *De Laakhaven. Een beeld van een Haags industrielandchap*. Den Haag, 1991.

B. Koopmans, *Architectuur en stedenbouw in Den Haag; 1850-1940*. Zwolle etc., 1994.

Buiten Bedrijf Den Haag. De Algemeene Landsdrukkerij. Zeist, 1995.
Haagvaarder, 1994- , Nr.1- .

Stichting Genootschap voor Industrieel Archeologisch Geïnteresseerden (GIAG)

Castor 51
7904 KS Hogeveen
tel: 05280 - 78137
05232 - 61786

Het Genootschap stelt zich ten doel middels lezingen, excursies en publicaties belangstelling te wekken voor het industriële erfgoed Noord-Oost-Overijssel en Zuid-Oost Drenthe. Regionale overheden worden - wanneer nodig - geattendeerd op bedreigd industrieel erfgoed.

De activiteiten bestaan uit het houden van drie à vier lezingen per jaar en het organiseren van een excursie. Het bestuur geeft lezingen waarbij voor regionale verenigingen een beeld wordt geschetst van wat er in de regio te zien was en nog te zien is. Door de specifieke kennis van het GIAG wordt het bestuur tevens door overheden gevraagd advies te geven. In dit kader is ook de doelstelling van het functioneren als waakhond voor het industrieel erfgoed belangrijk. Daarbij wordt gesignaleerd welke gebouwen en constructies worden bedreigd en of deze kunnen worden behouden of tenminste kunnen worden gedocumenteerd.

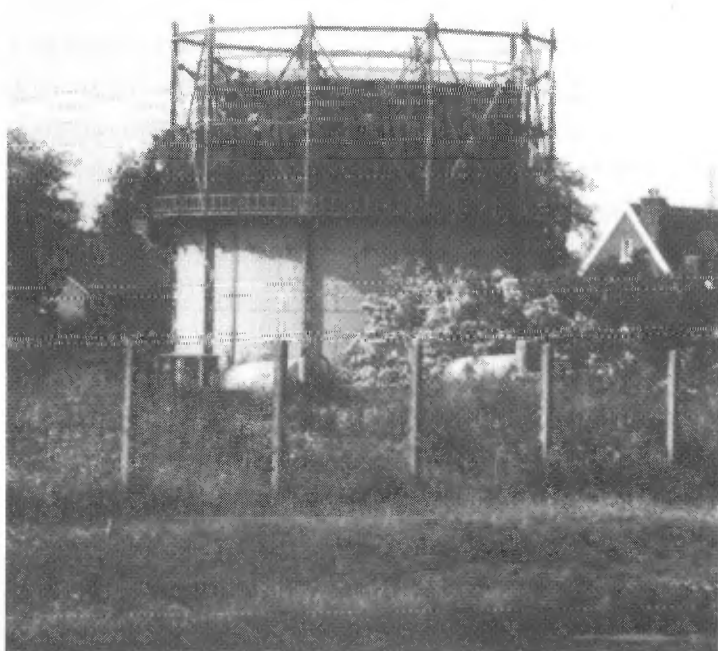
Het GIAG geeft enkele malen per jaar een nieuwsbrief uit welke de achterban op de hoogte houdt van de activiteiten. Via een regio-overleg met historische verenigingen in Noord-Overijssel wordt ook daar aan het industriële erfgoed aandacht geschonken.

Reeds vanaf de oprichting in 1988 is het GIAG betrokken geweest bij de restauratie van de kalkovens van Dedemsvaart en de op hetzelfde terrein aan-

wezige gashouder. In een goede samenwerking met de historische vereniging ter plaatse is in 1993 het eerste deel van het project afgerond. De kalkovens zijn gereed en het leshuis is als streekmuseum ingericht. De gashouder is behouden en wacht op restauratie.

Tijdens de Open Monumentendag 1993 is het GIAG betrokken geweest bij het laten rijden van een stoomtrein tussen Zwolle en Coevorden, waarbij tevens een tentoonstelling over de stations, gebouwd onder architectuur van Eduard Cuypers, is samengesteld.

Tevens is in samenwerking met de gemeente Hardenberg de haalbaarheid onderzocht van het behoud van het station Bergentheim. Diverse omstandigheden maakten behoud niet mogelijk, maar met medewerking van de gemeente Hardenberg is het tegeltableau met de plaatsnaam behouden. Dit zal te zijkertijd hergebruikt worden in Bergentheim. Momenteel wordt medewerking verleend aan het ontwerpen van drie routes langs bedrijfsmonumenten in Overijssel, elk met een verschillend thema.

De gashouder van Dedemsvaart welke mede door toedoen van het GIAG behouden werd. Foto uit 1987 toen de houder nog in gebruik was. (foto: P. van Weerden)

Literatuur: B. Lamberts en H. Middag, *Architectuur en stedenbouw in Overijssel 1850-1940*. Zwolle etc., 1991.

C.H.R.T. Weevers en Ing. H.N. Hulsman (red.), *Gashouders. Opgang en Neergang*. Dedemsvaart, 1990

Vereniging voor Industriële Archeologie Friesland (VIAF)

Star Numanstraat 75
9714 JK Groningen
tel: 050 - 714930

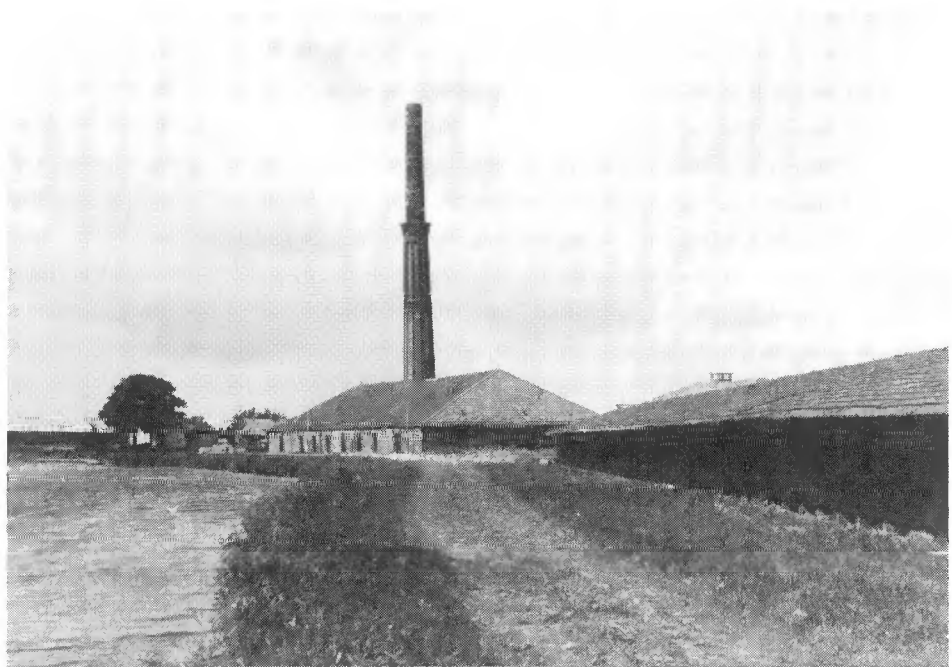
De doelstelling van de vereniging is het bevorderen van het behoud van die gebouwen, die voor de samenleving van belang zijn. Daarnaast wil de VIAF de kennis op het gebied van bedrijfsgeschiedenis vergroten.

De vereniging tracht haar doel te bereiken door onderzoek naar de sociaal-economische geschiedenis van Friesland te stimuleren. Het betreft niet alleen bedrijfsactiviteiten, maar ook de infrastructuur van de provincie. Het onderzoek wordt verricht door leden van de vereniging. Verder wordt geprobeerd derden te interesseren voor het samenstellen van publikaties en artikelen. Te denken valt hierbij aan de Rijksuniversiteit Groningen, de media en dergelijke.

De VIAF organiseert voor haar leden een jaarprogramma met lezingen, die betrekking hebben op de industrieel archeologische geschiedenis van Friesland. Dit jaarprogramma wordt ieder jaar traditioneel afgesloten met een excursie.

Het komende jaar staan er twee historische onderzoeksprojecten op stapel. Het ene project betreft de keramiek industrie en het tweede project behelst een historisch onderzoek naar de metaalindustrie. De vereniging hoopt dat uit deze onderzoeken te zijner tijd publikaties zullen voortkomen. De doelgroepen zijn de geïnteresseerden in industrieel erfgoed en de Friese bedrijfstakken.

Literatuur: G.J.M. Derks, e.a., *Architectuur en stedenbouw in Friesland 1850- 1940*. Zwolle etc, 1994.

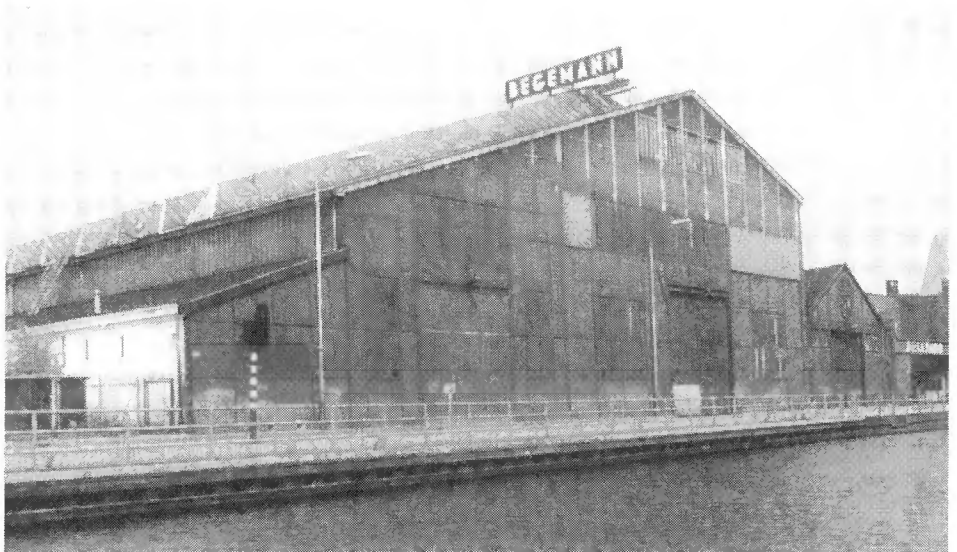
Steenfabriek met schoorsteen uit
ca. 1870 te Oostrum.
(foto: M. Overbeek)

Stichting Werkgroep Industrieel Erfgoed Helmond (WIEH)

Postbus 409
5700 AK Helmond
tel: 04920 - 32783
tel: 04920 - 41143

De Werkgroep houdt zich bezig met het leven, wonen en werken van de Helmonders, vroeger en nu. Dit doet zij ondermeer door middel van inventariseren, verzamelen, behouden, documenteren alsmede presenteren van alles uit het verleden wat betrekking heeft op arbeid, handel, industrie en sociale woningbouw in Helmond en omgeving.

WIEH wekt belangstelling voor het industrieel erfgoed in het algemeen door middel van publikaties, cursussen, lezingen, bijeenkomsten en excursies. Verder wordt een onregelmatig verschijnend blad onder de titel van *Werkend Verleden (in Helmond)* uitgegeven. Hierin wordt verslag gedaan van actuele ontwikkelingen en beschouwingen gegeven over diverse aspecten van wat Helmond en omgeving als nijverheidscentrum heeft te bieden. Daarnaast worden voorwerpen en literatuur op het werkterrein van industrieel erfgoed in Helmond en omgeving verzameld en bewaard. Met dit materiaal worden ook presentaties verzorgd. Rond het behoud van monumenten in het algemeen en industrieel erfgoed in het bijzonder wordt samen met derden geparticipeerd in de organisatie van de jaarlijkse Open Monumentendag.

Voorzijde van het in 1993 gesloopte Begemann-complex aan de Kanaaldijk NW 31-35 te Helmond.
(foto: Collectie WIEH)

Van eind 1992 tot medio 1994 heeft de werkgroep een student-bouwkunde van de Technische Universiteit Eindhoven begeleid bij zijn afstudeerproject. Deze student heeft een onderzoek gedaan naar de mogelijke herbestemming van het Begemann-complex aan het kanaal in het centrum van Helmond. Helaas is het complex inmiddels gesloopt. Desondanks kan het rapport dienen als voorbeeld voor de herbestemming van een vergelijkbaar leegstaand fabriekscomplex. Overigens werd voor de sloop van dit 'bijna-Rijks-monument' het complex door een bouwhistoricus grondig gedocumenteerd en vastgelegd in een rapport. Het werd op 15 mei 1993 gepresenteerd aan de wethouder van Cultuur van de gemeente Helmond.

Literatuur: A. den Ouden, *Begemann - Helmond een documentatie*. Eindhoven, 1993.

Werkend Verleden in Helmond, 1993- , Nr.1- .

Stichting Hengelo's Educatief Industrie Museum (HEIM)

Bornsestraat 7,
7556 BA Hengelo
tel: 074 - 430054
fax: 074 - 435645

Openingstijden :
Dinsdag t/m Zondag
van 14.00- 17.00 uur

Het HEIM is in oktober 1983 opgericht met het doel een permanente lokatie te hebben voor het op educatieve en onderhoudende wijze in beeld brengen van de industriële geschiedenis van Hengelo tijdens haar groei van agrarisch dorp tot moderne industriestad.

*Elektro-zaal in het HEIM
(foto: HEIM)*

Het museum is gevestigd in een oude elektriciteitscentrale uit 1900, toen de vierde in ons land. Vanuit dit 'Twentsch Centraal Station voor de elektrische stroomlevering' werd de eerste energie geleverd aan het nieuwe spoorwegstation en aan enkele Hengelose notabelen. Deze onderneming stond aan de wieg van de IJsselmij en Holec (voorheen Heemaf en Hazemeyer). Een aantal machines en apparaten uit deze beginperiode is na een grondige restauratie via een oud schakelbord weer operationeel en geeft samen met de hedendaagse produkten een goed beeld van de elektrische energie-voorziening van 1900 tot heden.

In het museum wordt aandacht gegeven aan de Stork-fabriek, die in 1868 in Hengelo werd opgericht. Verder wordt aandacht gegeven aan de rietsuikerindustrie, de gieterij van Dijkers, die gespecialiseerd was in het maken van hoogwaardige afsluiters, en aan de Hengelosche Bierbrouwerij. Verder zijn afdelingen gewijd aan Hollandse Signaal-apparaten en aan de textielindustrie. Het 'Spel der Techniek', afkomstig uit het voormalige Evoluon van Philips Eindhoven, geeft, met name voor de jeugdige bezoeker, de gelegenheid spelenderwijs kennis te maken met techniek. In het HEIM worden regelmatig wisselende thematentoonstellingen georganiseerd.

Literatuur: G. Dekker, H. Wiersma, *Oude fabrieks- en bedrijfsgebouwen in Overijssel*. Zwolle, 1986.

Periodiek *HEIM*, verschijnt vier maal per jaar.

Werkgroep Industrieel Erfgoed 's-Hertogenbosch 'De Winde'

Bleekveld 33
5258 SH Berlicum
tel: 04103 - 2391

De belangrijkste doelstelling van onze werkgroep is aandacht vragen voor monumenten van Bedrijf en Techniek als een wezenlijk onderdeel van onze technische, sociale en economische geschiedenis binnen de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.

De activiteiten bestaan uit het inventariseren van bedrijven gevestigd te 's-Hertogenbosch in de periode van 1850 tot 1940. Daarnaast de bedrijven die tijdens de bevrijding van Den Bosch werden verwoest: J.G. Coymans & Zn, Advocaat, Bitter en Likeurfabriek, opgericht in 1828 en Henri Grasso, Machinefabriek & Ketelmakerij, opgericht in 1858.

Tevens wordt onderzoek gedaan naar een bedrijf en een bedrijfstak waarvan de productie inmiddels is gestopt. Dit zijn Rouppe van der Voort & Zn, loodpletterij en lodenpijpentrekkerij, evenals staniolfabriek ter vervaardiging van bladtin-verpakking, opgericht in 1843 en de Bossche sigarenindustrie.

Verder wordt er gewerkt aan een beleidsnota over de Moerputtenbrug, die in 1995 zal verschijnen.

Om het thema industriële archeologie en Den Bosch meer bekendheid te geven bij een breed publiek en daarmee nieuwe leden aan te kunnen trekken, wordt een folder en een diaserie samengesteld.

Voor 1995 zijn een aantal wisseltentoonstellingen gepland over diverse Bossche bedrijven.

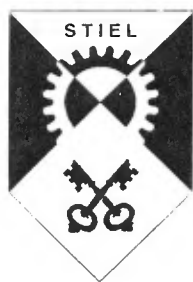
Grasso-fabriek
(foto: M. Overbeek)

Literatuur: D.L. Roitero, *Fietsen over monumenten; verleden, heden en toekomst van het spoorwegtracé Lage Zwaluwe - 's-Hertogenbosch ('t Halve Zolenlijntje')*. Waalwijk, 1992.

J.C.M. Michels, *Architectuur en stedenbouw in Noord-Brabant 1850-1940*. Zwolle etc., 1993.

Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (STIEL)

Marelaan 55
2341 LC Oegstgeest
tel: 071 - 154470
071 - 619659

Doelstelling van de stichting is het stimuleren van de studie, de inventarisatie, de documentatie, de geschiedschrijving en het behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving.

Een van de activiteiten is de inventarisatie van het industrieel erfgoed. Het grootste deel van de binnenstad is geïnventariseerd. Aansluitend daarop wordt in een speciale werkgroep een selectie gemaakt van industriële monumenten, die op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst zouden moeten worden. De werkgroep bereidt een advies voor, dat daarna naar de gemeentelijke monumentencommissie gaat. Deze procedure heeft al tot enige resultaten geleid.

De laatste jaren werden diverse tentoonstellingen georganiseerd. In het najaar van 1989 was dit de expositie 'Hartevelt', over de voormalige jeneverstokerij. In 1992 'Kunst en Nijverheid in Leiden 1800 - 1950' en in het najaar van 1993 'Adieu Parmentier', naar aanleiding van de sloop van het Parmentier-complex. Daarnaast wordt jaarlijks medewerking verleend aan de Open Monumentendag en de 'Leidse Uitdag' en incidentele manifestaties. Viermaal per jaar wordt het mededelingenblad *STIELZ* uitgebracht. Verder diverse boeken (zie literatuur) en tentoonstellingscatalogi. Daarnaast worden er lezingen gehouden. Enige jaren geleden werd een cursus 'industriële archeologie in Leiden' georganiseerd.

STIEL heeft zich de afgelopen jaren voor een (beperkt) aantal panden ingezet, waarvan zij vond dat deze zeker het behouden waard waren als monument van bedrijf en techniek. Niet al deze behoudsacties waren succes-

vol, maar het belangrijkste en grootste pand dat na jaren actievoeren, met zekerheid is veilig gesteld, is de 'Vooruit' aan de Korevaarstraat. Dit gebouw dateert grotendeels uit 1894 en is oorspronkelijk gebouwd als broodfabriek, maar heeft van 1931 tot 1966 de 'Coöperatieve broodbakkerij en verbruikers vereniging De Vooruit' gehuisvest en is als zodanig het meest bekend. Zeker is dat het gebouw van buiten, en deels ook van binnen, grotendeels behouden zal blijven en onderdak zal gaan bieden aan een administratiekantoor. Dit is het resultaat van veranderde inzichten in de

Het in 1993 gesloopte Parmentier-complex aan de Lammermarkt één van de laatste overgebleven Leidse textielfabrieken uit 1865. Na vier jaren actievoeren en procederen moest het uiteindelijk wijken voor een discotheek en woningen.

gemeentepolitiek, die overigens ook in de partijprogramma's van verschillende partijen ter plaatse voor het eerst zijn terug te vinden.

Literatuur: *STIELZ*, 1991- .Jrg. 1- .

C.B.A. Smit en H.D. Tjalsma (red.), *Leids Fabrikaat. Een stadswandeling langs het industrieel erfgoed*. Utrecht, 1990.

E.J. Weterings (red.), *De kunst van het bewaren. Industrieel Erfgoed in Leiden*. Leiden, 1992.

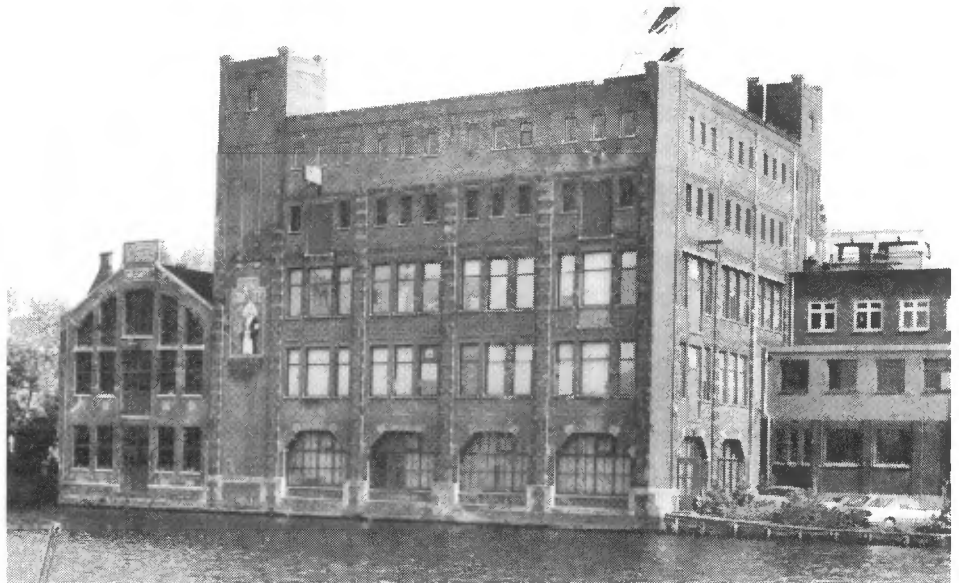
Werkgroep Industrieel Erfgoed Kennemerland (WIEK)

Woestduinstraat 109 II
1059 SP Amsterdam
tel: 020 - 6172760

De doelstelling van de WIEK is het verrichten van onderzoek op industrieel archeologisch gebied. Daarnaast het documenteren en streven naar behoud van industrieel erfgoed in Zuid-Kennemerland.

Eind 1989 verscheen het onderzoek van drs. A.F.J. Niemeijer over de scheepsbouw in Haarlem in boekvorm.

Sinds begin jaren negentig is er mede door personele unies een intensief contact met de Historische Werkgroep van de Vereniging Haarlem. Dit resulteerde in bijdragen over de industrie in Haarlem bij een aantal activiteiten.

*De Drostefabriek aan het Spaarne, Haarlem.
(foto: Rijksdienst voor de Monumentenzorg)*

Om de belangstelling voor het industrieel erfgoed bij een breder publiek te wekken werden er diverse lezingen gehouden en nam men deel aan de 'Historische Markt', die om de twee jaar in Haarlem wordt gehouden. Rond de perikelen van het voormalige Enschedé-complex hebben enkele leden zich actief betoond om directe sloop te voorkomen en de gemeente te bewegen eerst een verantwoord onderzoek te doen naar alternatieven. In het kader van het project 'Haarlem en de textiel' werd onderzoek gedaan naar de chemische wasserijen. Dit project zal in het kader van Haarlem 750 jaar uitmonden in een tentoonstelling en een publikatie in 1995.

Door de goede samenwerking en de belangstelling vanuit de Historische Werkgroep Haarlem wordt overwogen om tot een intensievere vorm van samenwerking te komen. Mede met het oog op behoudsacties en alternatieven zoeken voor herbestemming is dit noodzakelijk.

Literatuur: A.J. Looyenga, e.a. "Bloembollen, bedrijfsgebouwen en blekerijen. Haarlem en omstreken", in drs. P. Nijhof e.a., *Op zoek naar ons industrieel verleden 2*. Haarlem, 1987.

A.F.J. Niemeijer, *Van accijsbrief tot Zuidam: scheepsbouw te Haarlem van 1724 tot heden*. Haarlem 1990

P. Nijhof, E. Schulte, *Herbestemming industrieel erfgoed in Nederland*. Zutphen, 1994. (Enschedé-complex)

Monumentenstichting Baet en Borgh

Aalsburg 12- 26
6602 TG Wychen
tel: 08894 - 21978

De Stichting is in 1983 opgericht en stelt zich ten doel de bevordering van de belangstelling voor de natuurhistorische, landschappelijke, kunst- en cultuurhistorische waarden, meer in het bijzonder het behoud van monumenten op dit terrein in het land van Maas en Waal en het Westelijk deel van het Rijk van Nijmegen.

De Stichting tracht haar doel te bereiken door het geven van informatie en het verlenen van hulp en steun in het kader van de doelstelling. Daarnaast richt zij zich op het verwerven van eigendomsrechten en andere rechten op te behouden zaken.

Sinds de oprichting van de stichting op 2 februari 1983 heeft zij het zakelijk recht verworven op een vijftal monumenten, t.w.:

- * het stoomgemaal Appeltern, aangekocht in 1984, waaraan inmiddels diverse bouwkundige restauratiewerkzaamheden zijn uitgevoerd;
- * de ruïne St. Walrick te Overasselt, gerestaureerd in 1987;
- * het torentje van Blanckenburgh in Beuningen, gerestaureerd in 1988 nu in gebruik als atelier voor een kunstenaar;
- * Nederlands Hervormde Kerk te Altforst, diverse restauraties, in gebruik als atelier;
- * dijkmagazijn in Afferden. Dit is verkregen van het Polderdistrict Groot Maas en Waal en verkeert in redelijke staat.

Het belangrijkste project op dit moment is het stoomgemaal in Appeltern. Het is het laatste gemaal van de oorspronkelijk zeven gemalen in het land van Maas en Waal dat nu nog resteert. Na de bouwkundige restauratie zal in 1994-1996 de technische restauratie worden aangepakt. Eind jaren negentig zal de hele restauratie voltooid zijn.

Literatuur: Wezel, J.P., van, *Beleidsplan Baet en Borgh 1992/ 1997*.

Beneden- Leeuwen, 1991

Wanroij, M.G.G. van, en J.P. van Wezel, *Restauratie Stoomgemaal Appeltern*.

Beneden-Leeuwen, 1993.

*Het stoomgemaal te Appeltern,
gebouwd in 1908.*

Werkgroep Industriële Archeologie Maastricht (WIAM)

Hertogsingel 21 b
6211 NC Maastricht
tel: 043 - 260119

De doelstelling van de Werkgroep is het bevorderen van onderzoek naar de monumenten van bedrijf en techniek te Maastricht en omgeving; het inventariseren en documenteren van die monumenten en relictten; het publiceren van de onderzoeksresultaten; het verstrekken van adviezen en informatie; het ondersteunen van activiteiten die gericht zijn op de instandhouding van bedreigde objecten.

Inventariseren is het hoofddoel van de stichting. De inventarisaties worden zowel per stadswijk als per fabriekslocatie uitgevoerd. Ieder deelonderzoek wordt door een kleine werkgroep voorbereid, waarbij gegevens worden verzameld via archiefonderzoek, literatuurstudie, plaatsopneming, fotorapportage en interviews. De selectie en het redigeren van het materiaal geschiedt in een groter verband.

Momenteel worden twee grotere gebieden geïnventariseerd: het zuidelijk

Fabriekshallen van de Sphinx,
1989.
(foto: ir. B.C. van Noordwijk)

stadsdeel van de binnenstad waar vanaf de middeleeuwen de lakenwevers en de leerlooiers waren gevestigd langs de oevers van het riviertje de Jeker. Verschillende molengebouwen herinneren aan deze nijverheid, maar ook aan de brouwerijen (Moutmolens), de papierbereiding en de glazuurbereiding voor de keramische industrie. Een tweede onderzoek richt zich op de ontwikkeling van het industriegebied in het Bosscherveld, dat in het begin van deze eeuw ten noorden van de stad is ontstaan aan de westzijde van de Zuid-Willemsvaart. Hier zijn uiteenlopende industrieën tot ontwikkeling gekomen, variërend van bronwater, waterglas, steenbakkerijen, een spijker- en draadnagelfabriek, een zakkenfabriek en pigment- en rubberindustrie.

Literatuur: Tot nu toe zijn vier publikaties verschenen: *Stadsdeel Oud-Wyck (uitverkocht)*; *Boschstraat-West, Sphinx-Ceramiqueterrein en over de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek*. Deze laatste drie boeken kunnen besteld worden via het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Boschstraat 73 te Maastricht.

Stichting Bedrijfsmonumenten Midden-Holland (SBMH)

Mariaplaats 23
3511 LK Utrecht
tel: 030 - 343880
030 - 730833

De doelstelling van de stichting is het inventariseren, het documenteren en - zo mogelijk - het behouden van bedrijfsmonumenten in Midden-Holland. Het werkterrein beslaat globaal het gebied tussen de vier grote steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht.

De stichting is een vrijwilligersorganisatie die geheel draait op de donaties en de belangeloze inzet van haar donateurs. De SBMH telt circa 100 donateurs, waaronder gemeenten, waterschappen, Kamers van Koophandel en Bedrijven.

De SBMH wil de belangstelling voor bedrijfsmonumenten bevorderen, onder meer door het geven van lezingen voor uiteenlopende doelgroepen en het organiseren van reizende tentoonstellingen. De bedrijfsmonumenten in haar werkgebied zijn door de stichting geïnventariseerd en in foto- en diacol- lecties samengebracht. Nieuwe ontwikkelingen noodzaken steeds weer tot het actualiseren van deze inventarisaties.

Het bedrijfsmonumentenbestand wordt gedocu- menteerd in een omvangrijk, en nog steeds groei- end, knipselarchief. Een uitgebreide foto-docu- mentatie is in bruikleen gegeven aan het Rijks- archief in de Provincie Utrecht (Topografische Atlas) en is daar openbaar toegankelijk. Vanaf 1988 geeft de SBMH een eigen publikatiereeks *Midden-Holland in bedrijf* uit, waarin per deel de industriële geschiedenis en de bedrijfsmonumen- ten van een plaats in Midden-Holland worden beschreven. In de afgelopen jaren verschenen delen over Gouda, IJsselstein, Woerden, Bode- graven en Gorichem. In voorbereiding zijn delen over De Vechtstreek en Oudewater.

Voor concrete behoudsacties worden incidenteel werkgroepen gevormd om, gewapend met lokale kennis, aantasting of sloop van belangrijke objecten te voorkomen, of om mee te denken over zinvol her- gebruik. Om dezelfde reden is de SBMH vertegenwoordigd in andere (behouds)organisaties.

Donateurs van de stichting worden geïnformeerd middels het *SBMH- Nieuws*, dat vier maal per jaar verschijnt. Zij kunnen deelnemen aan excursies en krij- gen korting op de in eigen beheer uitgegeven publikaties.

Ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan van de SBMH (in 1993) is een meer- voudig voorlichtingsproject gestart. Dit project heeft als doel:

- de samenstelling van een nieuwe mobiele expositie
- het actualiseren van het diabestand (nu ca. 2000) van objecten in het werkgebied.

Hieruit zullen thema-series worden samengesteld voor het verzorgen van lezingen.

- het verder uitbouwen van de (eigen) documentatie.

Literatuur: J. van Es, *Sporen van bedrijvigheid. Zwerftochten door het Groene Hart*. Alphen aan de Rijn, 1993.

SBMH-Nieuwsbrief, 1983- . Nr. 1- .

De SBMH is o.m. vertegenwoor- digd in de Stichting Gemaal de Hooge Boezem achter Haastrecht, en werkt mee aan de restauratie en de inrichting van dit museum-gemaal.

Stichting Industrieel Erfgoed Noord-Nederland (SIEN-N)

Vondellaan 228
9721 LL Groningen
tel: 050 - 275647
050 - 144555 (werk)
fax: 050 - 138958 (werk)

De doelstelling van SIEN-N is het stimuleren van studie, geschiedschrijving, inventarisatie en selectief behoud van het industrieel erfgoed in de provincies Groningen en Drenthe. De stichting is op 29 april 1993 ontstaan uit de Groninger Stichting Monumenten van Bedrijf en Techniek.

SIEN-N hanteert een werkwijze, waarbij eerst het nog bestaande industrieel erfgoed gedocumenteerd wordt. De term industrieel erfgoed wordt daarbij zo breed mogelijk gehanteerd. De lokale historische verenigingen en de gegevens, die voortkomen uit het Monumenten Inventarisatie Project worden hierbij betrokken. Het streven is gericht op het publiceren van de gegevens per bedrijfstak. Bovendien zal de SIEN-N ook excursies en lezingen organiseren om daarmee een breed draagvlak voor de activiteiten te vormen.

De SIEN-N adviseert in, en documenteert het behoud van waardevol industrieel erfgoed ten behoeve van overheden en belangengroepen. Een van de projecten waarmee de stichting zich bezighoudt is het sluiscomplex bij Aduarderzijl. Het herstel van deze sluis is een voorbeeld voor de wijze waarop SIEN-N zich wil inzetten voor overige waterstaatkundige monumenten.

Onderzoek werd gedaan naar de steenfabriek Rusthoven bij Appingedam. Na documentatie van deze steenfabriek tracht de SIEN-N samen met de gemeente, de provincie en de baksteenindustrie het voorgestelde ontwikkelingsplan te verwerkelijken.

Voor de Luchtwachtoren Schoonebeek wordt actie gevoerd. Samen met de gemeente zet de SIEN-N zich in voor het behoud en de ontwikkeling van deze toren uit de jaren vijftig.

Het Tichelwerk Rusthoven aan het Damsterdiep in de provincie Groningen. De brandschuur vanaf het westen, winter 1991.

Literatuur: M. Panman, J. Possel, *Architectuur en stedenbouw in Groningen; 1850-1940*. Zwolle etc., 1992.

L.T. Hacquebord, R.M.H. Overbeek, *Architectuur en stedenbouw in de gemeente Groningen; 1850-1940*. Zwolle, 1994.

J.B.T. Kruiger, *Architectuur en stedenbouw in Drenthe; 1850-1940*. Zwolle etc., 1991.

J.E. Burger (eindred.), *Industrielandenschappen, 10 routebeschrijvingen voor wandelingen langs industriële monumenten in Nederland*, (route 1 Aardappelveel en scheepsbouw en route 2 Turf). Arnhem, 1988.

Het baksteen productieproces op het Tichelwerk Rusthoven te Eekwerderdraai. Groningen, 1993.

Stichting De Werkende Mens

Postbus 628
5340 AP Oss
tel: 04120 - 41520

De doelstelling van de stichting is het doen van onderzoek naar en de presentatie van de geschiedenis van de werkende mens in Noord-Oost-Noord-Brabant. Behalve door onderzoek wordt dit nagestreefd door middel van het verwerven van documentatie, audiovisueel materiaal, machinerieën, werktuigen, gereedschappen, e.d.; waardevolle objecten, die bruikbaar zijn voor publiekgerichte activiteiten.

Stichting De Werkende Mens werd in april 1993 opgericht en kwam voort uit de Werkgroep Industriemuseum Oss. Deze werkgroep zag haar streven naar een industriemuseum stranden door financiële onmacht, politieke onwil en vanwege de constatering dat de Osse bedrijven het 'mooie materiaal' hadden 'geamoveerd'. Vandaar dat er nu voor de stichting een bredere doelstelling is geformuleerd. Hieruit voortkomend zullen de volgende activiteiten worden opgezet:

- het uitbrengen van een periodiek
- materiaal leveren voor een rubriek op de TV-krant
- het houden van interviews met mensen die in de Osse industrie werken/werkten
- het organiseren van lezingen, excursies, e.d.
- het bewaken van het industriële erfgoed (zeker ook de gebouwen) en fondsenwerving.

Een visitekaartje van de firma Gebr. Van den Bergh (Bergoss) met het fabriekscomplex.

Deze activiteiten zullen in samenwerking met de gemeentelijke archiefdienst en het lokaal museum worden ontplooid. Het belangrijkste project van de stichting is op dit moment het gevecht om het Bergoss-pand. Dit monumentale fabrieksgebouw

(kapokfabriek) uit het begin van deze eeuw (1914) werd ontworpen door de architect Oscar de Heem. Dit pand is één van de weinige bedrijfsgebouwen, die de sloperswoede in Oss doorstaan heeft. In maart 1994 werd door de gemeenteraad besloten om het complex deels te behouden. Het is de bedoeling om op deze locatie een viersterren-hotel te vestigen waarbij de oude fabriek in de nieuwbouw wordt geïntegreerd.

Literatuur: B. van Herpen-Ruijs, P. van der Sluijs, *Werk en werkloosheid in Oss 1918-1940*. Nijmegen 1980.

P. Spanjaard, *Maasland in bedrijf*. Oss 1988 (uitgave Jan Cunencentrum).

J.C.M. Michels, *Architectuur en stedenbouw in Noord-Brabant; 1850-1940*. Zwolle etc., 1993.

J.D. Brinksma, *Slachterijen, vleeswarenindustrie en visverwerkingsinrichtingen*. Zeist, 1994. (PIE Rapportenreeks, nr. 5).

Werkgroep Industrieel Erfgoed Overijssel

Kunst en Cultuur Overijssel

Kunst en Cultuur Overijssel
Jacob Catsstraat 25
8023 AE Zwolle
tel: 038 - 537527

De werkgroep heeft als doelstelling het coördineren van activiteiten met betrekking tot monumenten voor bedrijf en techniek, de promotie van dergelijke monumenten en de projectontwikkeling daarvan. De activiteiten van de werkgroep bestaan uit studiedagen, projectontwikkeling, excursies, promotionele activiteiten en publikaties.

De werkgroep is opgericht in 1992 en er zijn sindsdien diverse activiteiten ontplooid.

Voor 1992 is er een Nieuwjaarskaart gemaakt met een curieuze monumentenroute, waaronder diverse industriële monumenten.

In 1994 is er een routekaart ontwikkeld m.b.t. monumenten van bedrijf en techniek. Voor drie regio's wordt daarbij een thematische route ontwikkeld, te weten: het Land van Vollenhove (waterstaatkundige monumenten), Salland (agrarische monumenten) en Twente (industriële monumenten).

*In de Twentse monumentenroute
is onder meer de zoutboortoren
bij Hengelo opgenomen.
(foto: H. Boudewijn)*

Literatuur: drs. B. Lamberts en drs. H. Middag, *Architectuur en stedenbouw in Overijssel 1850-1940*, Zwolle etc., 1991.

Routekaart monumenten van bedrijf en techniek in Overijssel. Zwolle, 1994.

Stichting Industrieel Erfgoed Rijnmond (SIER)

p/a Maritiem Museum
'Prins Hendrik'
Postbus 988
3000 AZ Rotterdam
tel: 010 - 4132680

De Stichting Industrieel Erfgoed Rijnmond (SIER) houdt zich, in nauwe samenwerking met de Vereniging Roterodanum, bezig met de bestudering van het industriële erfgoed in Rotterdam en omgeving, en de bevordering van de belangstelling daarvoor.

Door de Vereniging Roterodanum worden publikaties over de geschiedenis van Rotterdam en over onderwerpen op het gebied van industriële archeologie uitgegeven.

Rotterdam is in de laatste jaren sterk veranderd. Het 'Luchtspoor', wat op zichzelf een staaltje van 19e-eeuwse constructiebouw was, is afgebroken. De Hefbrug blijft intact en is, naast het museumschip 'De Buffel', het grootste industriële monument van de stad.

In het gedeelte van de stad rond de driehoek Leuvehaven - Oudehaven - Boompjes is het project 'Waterstad' gerealiseerd. Hier bevinden zich het Maritiem Museum 'Prins Hendrik' en het Maritiem Buitenmuseum. De indu-

*De spoorbrug 'De Hef'.
(foto: M. Overbeek)*

striële archeologie wordt levend gehouden door het organiseren van 'Stoomweekenden', 'Sleepbootdagen', 'Openhaven-dag' en de mogelijkheid om met stoomsleepboten een tochtje door de Rotterdamse haven te maken.

In het Maritiem Buitenmuseum worden vooral de 'roerende' objecten van de industriële archeologie bewaard en gerestaureerd. De collectie bestaat uit binnenvaartschepen met scheepsmotoren en stoommachines, een graanelevator, twee stoombokken en een collectie walkranen. Elke dag zijn vrijwilligers aan het werk, die geïnteresseerd zijn in industriële archeologie.

De oude inventarisaties van de SIER uit 1983 en 1986 zijn nu interessant, om te zien hoe snel monumenten verdwijnen uit het beeld van de stad. Pakhuizen op de kop van de Rijnhaven en langs de Spoorweg- en Binnenhaven wijken voor de nieuwe brug over de Maas en het project 'De Kop van Zuid'. Het Vrij Entrepot 'De Vijf werelddelen' zal een woonbestemming krijgen. Al met al verandert er veel in de komende jaren.

Literatuur: J. de Graaf, *Architectuur en stedenbouw in Rotterdam; 1850-1940*. Zwolle etc., 1992.

R. Daalder e.a. (red.), *Werkstad; 30 industriële monumenten in Rotterdam*. Rotterdam, 1985.

Werkgroep Industriële Archeologie Utrecht (WIAU)

Weerdsingel OZ 53
3514 AE Utrecht
tel: 030 - 719162

De WIAU stelt zich ten doel: het inventariseren, documenteren en het behouden van objecten van bedrijf en techniek en historisch waardevolle arbeidsprocessen. Tevens wil de werkgroep de publieke belangstelling voor het industrieel erfgoed stimuleren. Het werkgebied beslaat de stad en de provincie Utrecht.

De WIAU werd in 1985 opgericht door de Vereniging Oud-Utrecht in samenspraak met de FIEN. In de eerste jaren werd onder meer een grote foto-

tentoonstelling van industrieel erfgoed in Utrecht samengesteld. Verder was er aandacht voor enkele industriële complexen, zoals het Avery-complex; een oude fabriek van havermost en veekoeken. Dit laatste complex werd behouden en verbouwd tot bedrijfsverzamelgebouw. Ook in latere jaren werd aan de weg getimmerd voor behoud van het industrieel erfgoed. Zo werd een Cornwall-stoomketel uit een te slopen gemaal gered en voor restauratie overgebracht naar Stadskanaal. Minder resultaat behaalde de werkgroep in Utrecht en Veenendaal waar onder meer de Pally-fabriek en de wol- en sigarenfabrieken aan de Kerkewijk werden gesloopt.

In deze periode werden er

regelmatig excursies en lezingen georganiseerd en werd er deelgenomen aan de Open Monumentendag.

De laatste tijd functioneert de WIAU vooral als vraagbaak en contactadres voor geïnteresseerden voor het industrieel erfgoed in de provincie Utrecht. In 1993 werd meegewerkt aan de inventarisatie van transformatorhuisjes in de provincie. Dit project werd afgerond met een expositie in de Zonnehof in Amersfoort, waarbij ook een publikatie verscheen.

Literatuur: B. van Santen, *Architectuur en stedenbouw in de gemeente Utrecht; 1850-1940*. Zwolle etc., 1990.

H. Rienks, J.G.C. van de Meene, *Watertorens*. Utrecht, 1992.

R. Blijdenstijn, e.a., *Trafohuisjes*. Utrecht, 1993.

R. Blijdenstijn, J.G.C. van de Meene, *Spoorwegstations*. Utrecht, 1994.

*Trafohuisje aan de Eem,
Eemdijk.
(foto: M. Overbeek)*

Historische Vereniging Vlaardingen; Commissie Industrieel Erfgoed Vlaardingen (CIEV)

Arnold Hoogvlietstraat 69
3134 CB Vlaardingen
tel: 010 - 4346864
010 - 4347063

De Historische Vereniging Vlaardingen heeft tot doel het bevorderen van de belangstelling voor en de kennis van de stad Vlaardingen en haar bewoners; het behoud en herstel van gebouwen en stedenbouwkundige structuren en landschappen; het behoud en het verzamelen van die gegevens die van belang zijn voor de geschiedenis van de stad.

De CIEV en de Commissie Stad en Monumenten van de Historische Vereniging Vlaardingen (HVV) werken op diverse terreinen samen. De CIEV inventariseert, Stad en Monumenten waakt voor het behoud van historische objecten en is gesprekspartner namens de HVV in deze.

De CIEV heeft de afgelopen jaren veel industrieel erfgoed op foto vastgelegd. De Commissie Stad en Monumenten heeft een videoproject over Vlaardingen afgerond. In deze video komen ruimschoots oude ornamenten en bijvoorbeeld drooghaken naar voren.

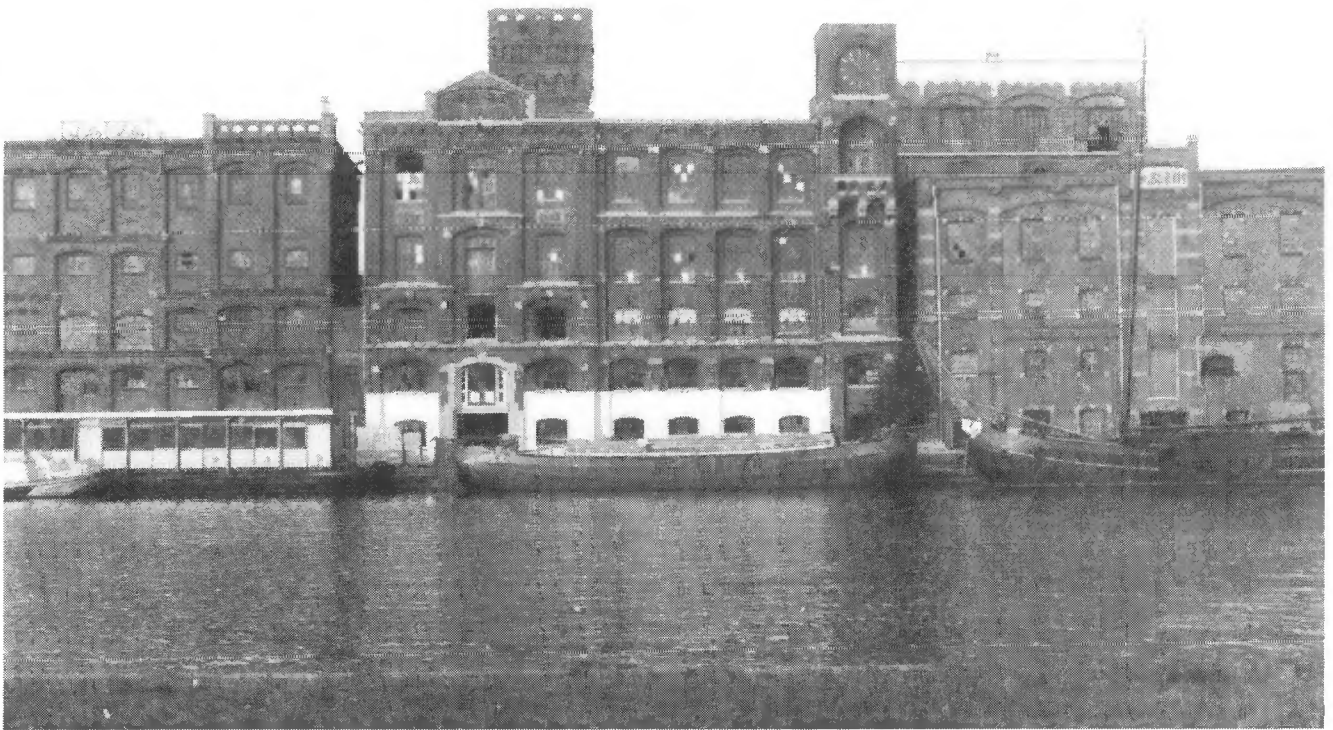
De afgelopen jaren zijn er penningen en schildjes uitgereikt aan eigenaren of bewoners, die hun pand op verantwoorde wijze in oude staat hebben geres- taureerd. Eén van de objecten, die een penning kreeg toegewezen, is de Kroningslantaarn op het Stations-plein.

De CIEV heeft de HVV geadviseerd bij het tot stand komen van teksten over de objecten voor de monumentenborden, die her en der aan gevels zijn bevestigd. Hierbij waren ook diverse panden en complexen, die uit industrieel archeologisch oogpunt van belang zijn. Dit zijn onder meer het Hollandia-gebouw van de voormalige melkproduktenfabriek aan de Oosthavenkade, de Visbank aan de Westhavenplaats en de Vlaardinger Driesluizen aan de Kortedijk.

Literatuur: *Historisch Jaarboek Vlaardingen*, 1977 - .
Tijdschrift, 1977 - . Nr. 1 - .

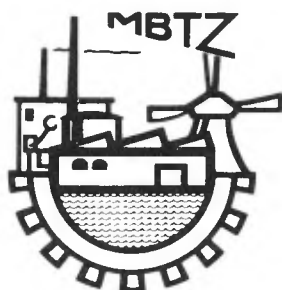
Als aandenken van de kroning van prinses Wilhelmina tot koningin in 1898 werd in 1901 deze Kroningslantaarn onthuld. Ontwerp van K. Cramer en geproduceerd door de firma Braat te Delft.

*De gevelwand van het industrie-
landschap langs de Zaan bij
Wormerveer, met rijstpellerijen.
(foto: M. Overbeek)*

Vereniging tot Behoud van Monumenten van Bedrijf en Techniek in de Zaanstreek (MBTZ)

Oostzijde 211 G
1502 BD Zaandam
tel: 075 - 157621

De vereniging heeft ten doel het behoud van belangrijke onroerende monumenten met hun inventaris en andere roerende toebehoren in de Zaanstreek op gebied van bedrijf en techniek. Wanneer behoud van industriële monumenten niet mogelijk is, richt de vereniging zich op kennis over de betreffende bedrijven.

De MBTZ werd op 18 februari 1981 opgericht als reactie op de sloop van karakteristieke fabriekspanden aan de oevers van de Zaan.

In de afgelopen jaren werden er verschillende activiteiten ontplooid. Zo werd na de openstelling van de Hemspoortunnel een film gemaakt van de inmiddels overbodig geworden Hembrug. Elementen van dit industriële monument zijn overgeplaatst naar het stationsplein te Zaandam.

De sloop van het Van Gelder-complex te Wormer was voor de MBTZ aanleiding om het productieproces en het gebouw uitgebreid te documenteren. De vereniging heeft een deel van het Van Gelder-archief in bezit gekregen. In september 1992 is een extra nummer van *Met Stoom* verschenen over Van Gelder, papierfabriek. Bestuurslid J. Schipper maakte een inventarisatie en documentatie van de nog aanwezige houten pakhuizen in de Zaanstreek. Dit document is aangeboden aan de gedeputeerde voor Monumentenzorg van de provincie met als doel deze pakhuizen beschermd te krijgen.

Gebouw Mercurius (Lucullus) kreeg provinciale bescherming. Het is één van de eerste betonconstructies van bedrijfsgebouwen in Art Deco-stijl. Samen met de eigenaar (Lassie/Sara Lee) wordt er gezocht naar een oplossing voor hergebruik.

De MBTZ streeft naar samenwerking met andere cultuur-historische verenigingen in de Zaanstreek. Ook steunt zij het streven naar een Zaanse Museum, waarin onder meer plaats zal worden geboden aan de Zaanse geschiedenis van bedrijf en techniek.

In 1992 werd ter gelegenheid van de Open Monumentendag een fietsroute langs de watergemalen in de Zaanstreek samengesteld in samenwerking met Waterschap 'Het Lange Rond'.

In 1994 werd door de MBTZ een kalender uitgegeven met luchtfoto's van de Zaan rond 1924. Deze is ook als relatiegeschenk door bedrijven besteld.

Literatuur: E. van der Kleij, *Architectuur en stedenbouw in Noord-Holland; 1850-1940*. Zwolle etc., 1993.

Met Stoom, 1989- . Nr. 1- , met speciale nummers over onder meer: de Zaanse verfindustrie, pakhuizen aan de Zaan en Herinneringen aan Van Gelder en Zonen, Wormerveer.

J.E. Burger (eindred.), *Industrielandenschappen, 10 routebeschrijvingen voor wandelingen langs industriële monumenten in Nederland*, (route 6 Levensmiddelen). Arnhem, 1988.

Werkgroep Industriële Archeologie Zeeland

p/a Bureau Provinciaal
Museumconsulent
Postbus 378
4330 AJ Middelburg
tel: 01180 - 39955
fax: 01180 - 38998

De doelstelling van de werkgroep is het inventariseren van de in Zeeland aanwezige restanten van industriële bedrijvigheid, het onderzoek hiernaar stimuleren en dit vanuit de werkgroep coördineren.

De Werkgroep Industriële Archeologie onderneemt in beginsel geen behoudsgerichte activiteiten. Incidenteel wordt onderzocht of een behoudsgerichte actie levensvatbaar is. Eventuele acties door derden voor het behoud van objecten van bedrijf en techniek worden ondersteund door middel van informatieverstopping, adhesiebetuigingen, brieven, e.d.

Vuurtoren van Breskens uit 1867; de oudste gietijzeren toren, die nog aan de Nederlandse kust staat. Ontwerp Q. Harder en vervaardigd door de ijzergieterij L.I. Enthoven te Den Haag. (foto: J.J. Havelaar)

Aanvankelijk richtte de werkgroep zich met betrekking tot inventarisatie en documentatie vooral op objecten, die op het punt stonden te verdwijnen. Al vrij snel is overgegaan op een categorale aanpak. Dit heeft geresulteerd in een systematische inventarisatie en documentatie van de meekrap- en vlasindustrie in Zeeland. Teneinde een groter publiek te bereiken is gestart met projecten gericht op actieve participatie van mogelijk geïnteresseerden in monumenten van bedrijf en techniek: routebeschrijvingen langs industrieel archeologische objecten, uitgegeven in boekvorm.

De Werkgroep is in 1982 opgericht op initiatief van de sectie cultuurbehoud van de Zeeuwse Culturele Raad. Deze Raad werd enige tijd geleden opgeheven. Hierop volgde een provinciale bezuiniging van het bescheiden werkbudget van de werkgroep.

De in 1985 gestarte routebeschrijvingen langs het industriële erfgoed van de provincie Zeeland werd voortgezet met een routebeschrijving van de kanaalzone in Zeeuws-Vlaanderen. In deze publikatie fungeren elf duidelijk in het landschap of stadsbeeld herkenbare objecten als uitgangspunt voor even zovele beelden uit het boeiende industriële verleden van de kanaalzone

tussen Terneuzen en Sas van Gent. Voorbeelden hiervan zijn de scheepsbouw en spiegelglasindustrie. Markant is het industrieelcomplex van Hydro Agri Sluiskil waar nog gashouders in functie zijn.

Op het ogenblik wordt gewerkt aan een onderzoek naar restanten van oude scheepswerven in Zeeland.

Literatuur: B.I. Sens, *Architectuur en stedenbouw in Zeeland; 1850-1940*. Zwolle etc., 1993.

A.F. Franken, *Walcheren in het spoor van bedrijf en techniek*. Middelburg, 1988.

W.H.P. Scholten (red.), *Beelden uit het industrieel verleden van de kanaalzone*. Goes, 1990.

Vereniging voor Industriële Archeologie Zuid-Holland-Zuid (VIAZ)

Postbus 422
3300 AK Dordrecht
tel: 078 - 135966

De vereniging heeft als doelstelling de registratie, de bescherming en het beheer van monumenten van bedrijf en techniek in de ruimste zin van het woord in Zuid-Holland-Zuid. Het gebied omvat Goeree- Overflakkee, Hoeksche Waard, Drechtsteden gebied en de Alblasserwaard en Vijfherenlanden.

Vanaf de oprichting in 1980 tot 1989 heeft de VIAZ zich in sterke mate met behoudsgerichte activiteiten, inventarisatie en documentatie, en publicaties beziggehouden. De periode 1989 - 1994 kenmerkt zich als een meer passieve periode, waarbij echter altijd, indien nodig, via de op initiatief van de VIAZ ontstane Vereniging Drechtsteden Industrieel Centrum (DIAC) De Sleutel, acties ondernomen worden. Van deze vereniging zijn 250 bedrijven lid. In de sociëteit 'De Sleutel', het voormalige gildehuis van de gelijknamige brouwerij, hangen drie geslepen ramen met voorstellingen van het glasbedrijf, die uit het voormalige gebouw van de glasfabriek Bouvy zijn gered.

Een gezamenlijke actie van leden uit het netwerk van de FIEN, de gemeente Dordrecht, de lokale pers, de VIAZ en 'last but not least' het garagebedrijf Ophorst & Kammerman uit Dordrecht, heeft tot het behoud van de zogenaamde 'Blikkenloods' geleid. Deze uit 1888 stammende loods van het korps Pontonniers zal in zijn oorspronkelijke staat herbouwd worden op het terrein van Ophorst & Kammerman. Naar verwachting zal eind 1995 de 'Blikkenloods' aan de Nijverheidsstraat weer te bewonderen zijn.

De 'Blikkenloods' tijdens de demontage in compartimenten, mei 1994.

Literatuur: S. Huizinga, "Stad aan het water. Dordrecht" en drs. B.R. Feis en drs. J. Meijer, "De stille pracht van het Merwedekanaal. De Vijfheerenlanden", in drs. P. Nijhof e.a., *Op zoek naar ons industrieel verleden 2*. Haarlem, 1987.

*Stationsoverkapping
Den Bosch.
(foto: ir. B.C. van Noordwijk)*

Stichting tot Behoud van Monumenten van Bedrijf en Techniek in het Zuiden van Nederland (MBTZN)

Postbus 135
5590 AC Heeze
tel: 04907 - 61953

De stichting heeft als doelstelling het opsporen, inventariseren, beschermen, behouden, bewaren, in eigendom verwerven en tentoonstellen van historisch of waardevolle gebouwen en zaken in de sector van de industrie, nijverheid, handel en ambacht.

De stichting werd opgericht in 1977 en kent ongeveer honderd donateurs, abonnees en sponsors. In de loop van de jaren werden diverse acties voor behoud van industrieel erfgoed georganiseerd. Zo was de stichting in 1985 betrokken bij een poging tot herbestemming van de watertoren van Kaatsheuvel. Tussen 1986 en 1989 werd gewerkt aan de herbestemming van het station te Echt. Dit project kon succesvol worden afgesloten. In 1989 werd actie ondernomen om de stoomkuiperij van de Fa. Crommert te Veghel te behouden.

Bij veel behoudsacties werd de aangetroffen situatie fotografisch vastgelegd. Zeker wanneer behoud uiteindelijk niet mogelijk bleek, was dit van belang. Ook werd in enkele fabriekscomplexen de nog lopende productie fotografisch gedocumenteerd. Voorbeeld hiervan is de schoenfabriek Van Gils te Moergestel.

De fotodocumentatie van de stichting vormt een wezenlijk onderdeel van het inventariserende en documenterende werk. De bestaande fotocollectie omvat ruim 20.000 foto's.

Recentere activiteiten speelden zich onder meer af rond de locomotievenloods te Roosendaal, de NS-watertoren en de ECI te Roermond. De stichting was ook betrokken bij de documentatie voor de sloop van het Begemann-complex te Helmond. Daarnaast werd onderzoek verricht naar behoud van de stationsoverkapping van station Den Bosch. In het kader van vernieuwing zou deze waardevolle overkapping gesloopt gaan worden. Middels intensief overleg met de betrokken partijen is geprobeerd om alsnog een deel van de overkapping in de nieuwbouwplannen in te passen.

Literatuur: *Bulletin*, 1980 - .Nr.1- . Bevat wetenschappelijke publikaties. *Nieuwsbrief*, 1980 - .Nr.1- . Een knipselkrant samengesteld uit artikelen uit dag- en weekbladen, tijdschriften, vakbladen, etc.

Drs. A.C. Kappelhof, "Textiel. metaal en kanalen. Oost- en Midden-Brabant", in drs. P. Nijhof e.a., *Op zoek naar ons industrieel verleden*. Haarlem, 1986.

J.C.G.M. Jansen, *Architectuur en stedenbouw in Limburg; 1850-1940*. Zwolle etc., 1994.

J.C.M. Michels, *Architectuur en stedenbouw in Noord-Brabant; 1850-1940*. Zwolle etc., 1993.

Nederlandse Vereniging voor Afvalwaterbehandeling en Waterkwaliteit (NVA), Historische Commissie

Golstraat 9a
7411 BN Deventer
tel: 05700 - 49940

De oorspronkelijke doelstelling van de in 1989 opgerichte Commissie was het inventariseren van de mogelijkheden om te komen tot een museum bestemd voor onderdelen van zuiveringsinrichtingen voor afvalwater. Deze doelstelling is naderhand meer toegespitst op het bewustwordings proces van de geschiedenis van het vakgebied afvalwaterzuivering met in het achterhoofd de stichting van een museum.

In de loop van het vijfjarig bestaan van de Commissie zijn een aantal activiteiten ontplooid. In de eerste plaats is de aandacht gericht op het uitdragen van de belangstelling voor de geschiedenis van het vakgebied in zijn algemeenheid. Dit wordt onder meer gedaan door het geven van lezingen, het houden van voordrachten en het tentoonstellen van reeds verzamelde boeken, geschriften, e.d.. Daarnaast wordt er gewerkt aan het inventariseren van voor de geschiedenis belangrijke zaken, zoals installatie-onderdelen, tekeningen, foto's, dia's, films, boeken en rapporten. Deze documentatie is ondergebracht in een eigen bibliotheek.

Door de Commissie werden initiatieven genomen tot het beschrijven van de geschiedenis van het vakgebied of de levensloop van belangrijke personen uit het vakgebied.

Ook werden activiteiten ontplooid om te komen tot sub-depots voor de tijdelijke opslag van reeds geselecteerde installatie-onderdelen. Tevens werden er ideeën ontwikkeld voor de totstandkoming van een museum.

Vanuit de Commissie wordt gewerkt aan het leggen van nationale en internationale contacten.

*Afvalwaterzuiveringsinrichting
Voorschoten. Gebouwd in 1954
als proefinstallatie. Het betreft
hier de allereerste oxydatiesloot
Op de voorgrond de originele
Kessener beluchtingsborstels.
Op de achtergrond de later bij-
gebouwde beluchtingsborstel.
(foto: N. Groeneveld)*

Literatuur: N. Groeneveld, *Afvalwaterzuiveringsinrichtingen*. Zeist, 1994 (PIE Rapportenreeks, nr. 10)

Vereniging Contactgroep Automobiel- en Motorrijwielhistorie (Conam)

Zwarte Dolfijn 31
1704 VR Heerhugowaard
tel: 02207 - 13121

De doelstelling van de vereniging is het documenteren en beschrijven van de historie van het automobilisme/motocyclisme en van de automobiel- en motorrijwielindustrie in Nederland vanaf de vroegste periode (vanaf ca. 1895) tot nu, mede in relatie tot de ontwikkelingen in het buitenland. Wat betreft het automobilisme en motocyclisme behoren ook de handels- en garagebranche en wat betreft de industrie ook branches als de carrosserie- en assemblagebedrijven tot de belangstellingssfeer.

De Conam is een jonge vereniging, opgericht op 12 oktober 1991. De vereniging ontplooit diverse activiteiten. Viermaal per jaar wordt een 'praatmiddag' georganiseerd, terwijl ernaar gestreefd wordt driemaal per jaar een blad uit te geven: het *Conam-Bulletin*.

Hoewel de vereniging nog bescheiden van grootte is, is het opkomstpercentage tijdens de praatmiddagen zeer hoog, gemiddeld 80 tot 90 procent. Deze 'praatmiddagen' zijn voor de vereniging een essentieel onderdeel. Tijdens deze middagen worden soms korte lezingen over historische en technische onderwerpen gehouden.

Het *Conam-Bulletin*, is op dit moment de belangrijkste tastbare activiteit van de vereniging. De meeste leden ontplooiën veel eigen initiatief in onderzoek van archieven, onderzoek naar en fotografie van historische lokaties e.d.

In principe is de Conam aanspreekbaar voor alle vragen op de gebieden, die door haar doelstellingen worden gedekt.

Hoewel de vereniging niet groot is, telt zij onder haar leden (ook professionele) specialisten in alle periodes van de automobielhistorie en meer algemeen de historie van het gemotoriseerde wegvervoer, niet alleen in Nederland, maar ook daarbuiten.

Een inventarisatie van projecten wordt opgesteld. Daaronder vallen onderzoeken naar de Nederlandse automobielindustrie en het garage- en carrosseriebedrijf in ons land.

De frontons boven de meeste ramen werden uitgevoerd met motieven uit de wereld van de automobiel, terwijl het zolder-raam als houten spaakwiel werd uitgevoerd.

Literatuur: J. Lammerse, *Autodesign in Nederland*, Zwolle, 1992.
J.W.D. Jongma, *Geschiedenis van het Nederlandse wegvervoer*, Drachten, 1992.

Conam-Bulletin, 1990 - . Nr. 1 - . Verschijnt twee keer per jaar.

Federatie Historische Automobiel- en Motorfietsclubs (FEHAC)

Postbus 10
3738 ZL Maartensdijk
tel: 03461 - 3225

De FEHAC stelt zich volgens haar statuten ten doel “de behartiging van de gemeenschappelijke belangen van eigenaren en houders van voertuigen, welke uit historisch oogpunt in stand worden gehouden en al hetgeen daarmee in de meest ruime zin verband houdt”. De FEHAC stelt zich in de eerste plaats namens haar leden op als gesprekspartner voor de overheid, maar ook voor bijvoorbeeld verzekeraars en benzinemaatschappijen.

Ruim dertig jaar geleden werden in Nederland de eerste autoclubs opgericht. Het was niet alleen uit pure hobby, maar ook als uiting van het besef dat er een ‘gemotoriseerd cultureel erfgoed’ behouden diende te worden. Onder meer door ritten en bijeenkomsten die deze clubs organiseerden nam de interesse voor de autohobby sterk toe. Zo zijn er op dit moment zo’n 200 verenigingen.

De steeds strenger wordende overheidsmaatregelen met betrekking tot het autorijden in het algemeen hebben ook gevolgen gehad voor de historische autohobby. Al vroeg werd de bedreiging ingezien die verzwaring van deze eisen voor de autohobbyist zou kunnen hebben. Daarom werd in 1976 door een aantal van hen een overkoepelende (belangen-)organisatie van auto- en motorliefhebbers opgericht: de FEHAC. Lidmaatschap van de federatie is

alleen mogelijk voor clubs voor historische motorvoertuigen. Dat de FEHAC ook als volwaardige gesprekspartner wordt geaccepteerd, mag blijken uit de successen die ze heeft behaald. Enkele van de belangrijkste zijn: de toezegging vrijstelling ‘houderschapsbelasting’ voor auto’s ouder dan twintig jaar; de mildere APK-eisen voor historische voertuigen; geen milieukeuring voor auto’s met een bouwjaar vóór 1980 en de heruitgifte van oude kentekens door de Rijksdienst voor het Wegverkeer.

De FEHAC is ook aangesloten bij een internationale belangenorganisatie: de Fédération Internationale des Véhicules Anciens (FIVA).

Een historische Opel-vrachtwagen als aandachtstrekker bij een vlootshow in de Vliet bij Voorburg, 1994.
(foto: J.J. Havelaar)

De FEHAC verstrekt, indien gewenst, zowel adviezen aan haar leden, de clubs, als (in bijzondere gevallen) aan individuen. Een vorm van service die onder andere tot uiting komt in het door de FEHAC opgestelde standaardcontract voor evenementen waarbij een beroep wordt gedaan op particuliere bezitters van oude voertuigen (bijvoorbeeld bij exposities en braderieën).

Literatuur: *Fehactiviteiten*, verschijnt vier keer per jaar.

Stichting 'Het te Behouden Erfgoed'

Postbus 135
5590 AC Heeze
tel: 04907 - 61953

De in 1981 opgerichte stichting heeft als doelstelling het opsporen, inventariseren, onderzoeken en doen beschermen, behouden, bewaren en in eigendom verwerven van:

- a. heemkundig belangrijke terreinen, onroerende en roerende zaken
- b. historische of folkloristische waardevolle gebouwen en zaken in de sector van de industrie, nijverheid, handel en ambacht;
- c. het geven van een zinvolle bestemming aan in onbruik geraakte gebouwen waaronder industriële gebouwen;
- d. het adviseren, stimuleren, begeleiden en mede oprichten van gelijk gerichte lokale organisaties.

In 1985 werd gereageerd op plannen van de gemeente Den Bosch om de watertoren te verhuren. De huurder wilde er bovenop een grote glazen kantine plaatsen. Door actie van de stichting is dit plan niet ten uitvoer gekomen. Twee jaar later werd het voormalig NS-station Schijndel fotografisch vastgelegd. Ook werd een grootscheepse actie gevoerd ten behoeve van het industrieel archeologische monument 'Het Hooghuys' in Geldrop. Grote publiciteit werd ontketend in dag- en weekbladen en in het blad Heemschut om verder verval te voorkomen. De Rijksdienst greep tenslotte in en dwong de eigenaar tot het treffen van voorzieningen.

Recentere activiteiten spitsten zich toe op het behoud en de restauratie van de Coöperatieve Stoomzuivelfabriek 'Sint Oda' te Sint Oederode. Ook werd actie ondernomen inzake de nieuwbouwplannen van het Van Abbemuseum. Verder werden initiatieven ontplooid voor behoud van de Stoomzuivelfabriek van Boekel.

*De Coöperatieve
Stoomzuivelfabriek 'Sint Oda' te
Sint Oederode.
(foto: ir. B.C. van Noordwijk)*

Betonvereniging; Commissie Geschiedenis van het beton

Postbus 411
2800 AK Gouda
tel: 01820 - 39233

De doelstelling van de Commissie omvat het behouden van waardevol, historisch archiefmateriaal en het opzetten van een centraal registratiesysteem van bestaande archieven, die betrekking hebben op het gebied van de betontechniek. Tevens geeft zij adviezen over het in veiligheid brengen van bedreigde archieven van particulieren, bedrijven en organisaties. Het bevorderen van de belangstelling voor de geschiedenis van de betontechniek is een belangrijk aspect binnen haar doelstelling.

De 2500 leden (personen, bedrijven, instellingen, etc.) van de Betonvereniging ontvingen een brochure over de Commissie. Hierop zijn een aantal reacties ontvangen over archieven. Deze zijn door de commissie geregistreerd en in een aantal gevallen is bemiddeld om waardevolle archieven, die verloren dreigden te gaan bij het Nederlands Architectuur Instituut (NAI) onder te brengen.

Een lijst van relevante literatuur, inclusief bedrijfsbrochures, van voor 1940 wordt regelmatig aangevuld.

Met een aantal organisaties is regelmatig overleg gepleegd over afstemming van de activiteiten en daar waar gewenst is gezocht naar samenwerking.

Binnen de commissie is men gestart met het registreren van gegevens over personen, die een belangrijke rol speelden bij de ontwikkeling van de betontechniek.

Ter gelegenheid van het uitkomen van de nieuwe betonnormen in 1992 en het 65-jarig bestaan van de Betonvereniging, is een facsimile van de eerste normen uit 1912 uitgebracht. Thans wordt gewerkt aan het behoud van een luchtwachtoren. Deze vlak na de tweede wereldoorlog gebouwde torens hebben niet alleen een bouwkundig gezien historische waarde, maar vervullen een bijzondere plaats in de

Rijstpellerij 'Mercurius'
(Lucullus) te Wormerveer, 1913.
(foto: M. Overbeek)

geschiedenis van de defensie.

Literatuur: *De geschiedenis van de Betonvereniging 1927-1987*. Gouda, november, 1990.

Gewapend-Beton Voorschriften, met aantekeningen door D. Kruijf, C.I., 2e herziene druk, 23 maart 1912; facsimile uitgave 19 november 1992.

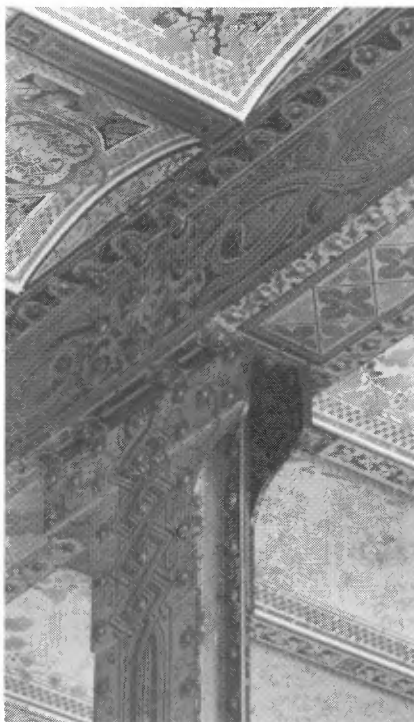
H. Sakkers, J. den Hollander, *Luchtwachtorens in Nederland: industrieel erfgoed uit de Koude Oorlog*. Middelburg, 1992.

Groep Geschiedenis van de Bouwtechniek van de Vakgroep Bouwtechnologie van de Faculteit der Bouwkunde, T.U. Delft.

Postbus 5043
2600 GA Delft
tel: 015 - 784 886 / 781 012
01820 - 20 935 (privé)
079 - 410 222 (privé)

Doelstelling: Onderzoek verrichten naar de geschiedenis van de bouwtechniek, met de nadruk op Nederland. Verder het verzamelen van gegevens over bouwtechnisch interessante objecten van voor 1940, zoals fabrieken, perronoverkappingen, bruggen, sluizen en stuwten, watertorens enz. Daarnaast adviezen geven voor het instandhouden van bouwtechnisch interessante constructies, met name van ijzer en staal en van beton.

De Groep Geschiedenis van de Bouwtechniek werd opgericht in 1985, toen de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist aan de TU Delft opdracht gaf voor een onderzoek naar het gebruik van ijzer en beton in Nederlandse gebouwen van voor 1940. Daarvóór vond reeds onderzoek plaats naar de geschiedenis van de bouwtechniek, met de nadruk op de draagconstructies van gebouwen en bruggen, en werd het college 'Geschiedenis van de Bouwtechniek' gegeven.

*Geklonken samengestelde kolom
en ligger in het dienstgebouw
van het voormalig Algemeen
Rijksarchief
te Den Haag.
(foto: Faculteit der Bouwkunde,
TU Delft)*

De resultaten van het tot nu toe verrichte onderzoek zijn gepubliceerd in een viertal boekwerken in de serie 'Bouwtechniek in Nederland'. Het eerste deel, *Constructies van ijzer en beton* geeft een uitgebreid overzicht van draagconstructies van ijzer en beton in Nederland tot 1940. Het deel *Compendium constructies* is vooral gericht op het snel kunnen herkennen van constructies. Het derde boek, *Kracht en vorm*, bevat eenvoudige verklaringen van de werking van krachten in constructies. Het vijfde deel in deze serie is verschenen in 1994 en handelt over de ontwikkeling van sluizen en stuwten in Nederland tot 1940. Naast deze serie verschenen diverse artikelen en bijdragen in boeken en tijdschriften en werd kennis uitgedragen door middel van voordrachten.

Momenteel is de Groep bezig met een onderzoek naar bruggen in Nederland en naar het instandhouden en restaureren van ijzer constructies. De Groep houdt zich ook bezig met het geven van adviezen over o.a. de waarde van ijzer- en betonconstructies, sluizen en bruggen. Daarnaast is een collectie aangelegd van uit sloop ter beschikking gekomen constructiedelen. Verder bezit de Groep een uitgebreid gegevensbestand van objecten met ijzer- en betonconstructies, van bruggen, sluizen enz. en veel foto's en dia's.

Literatuur: J. Oosterhoff (red.) e.a., *Constructies van ijzer en beton. Gebouwen 1800-1940. Overzicht en typologie*. Delft, 1988. (Bouwtechniek in Nederland deel 1)
G.J. Arends, *Sluizen en stuwten. De ontwikkeling van de sluis- en stuwbouw in Nederland tot 1940*. Delft, 1994. (Bouwtechniek in Nederland deel 5)

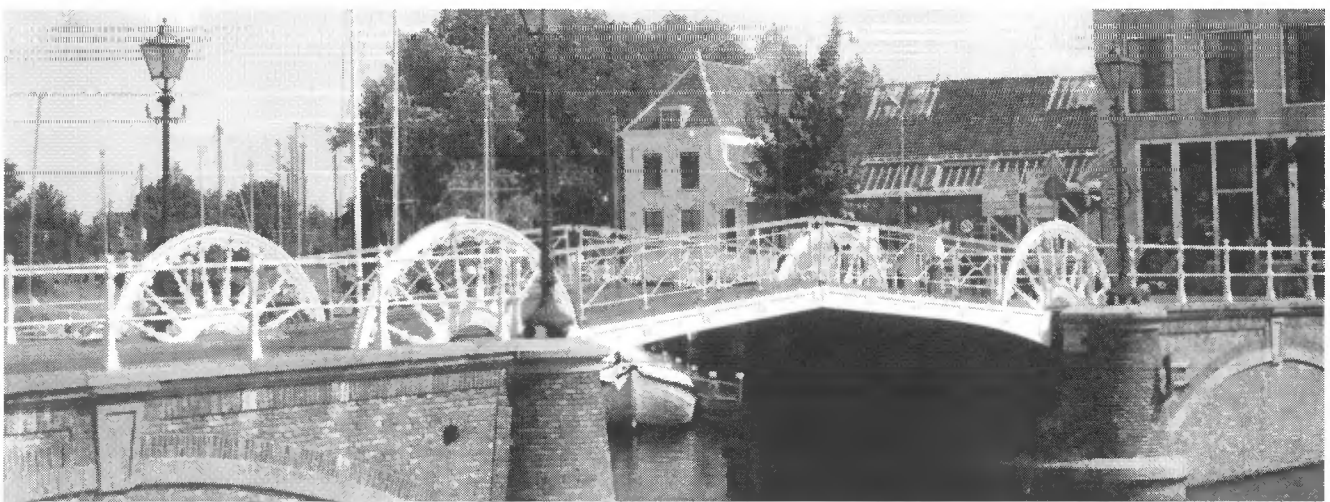
Nederlandse Bruggen Stichting (NBS)

Postbus 5043
2600 GA Delft
tel: 015 - 784 886
01820 - 20 935 (privé)

Doelstellingen van de NBS zijn het bevorderen van kennis over de Nederlandse bruggenbouw, zowel uit het verre als het nabije verleden. Tevens het inventariseren en documenteren van deze kennis en het overdragen ervan. Daarnaast het meewerken aan het zo mogelijk in stand houden van bijzondere bruggen of het op andere wijze behouden van herinneringen aan deze bruggen als deze met sloop worden bedreigd.

De Nederlandse Bruggen Stichting werd opgericht in maart 1992. Directe aanleiding hiertoe was de opdracht van het Projectbureau Industrieel Erfgoed te Zeist voor een onderzoek naar de ontwikkeling van de bouw van bruggen in Nederland gedurende de periode 1800-1940. Om de werkzaamheden zo goed mogelijk te kunnen laten verlopen zijn een aantal werkgroepen ingesteld: 'Bruggen van ijzer en staal', 'Bruggen van beton', 'Bruggen van hout' en 'Bruggen van steen'.

Als eerste vond een brede inventarisatie plaats van de nog aanwezige bruggen uit de periode 1800-1940, die mogelijk monumentwaardig zijn. De aldus verzamelde gegevens zijn opgenomen in een computerbestand. Daarnaast is begonnen met de geschiedschrijving van de Nederlandse bruggenbouw en werd een *Compendium Bruggen* samengesteld dat een typenordering geeft van vaste en beweegbare bruggen van ijzer en staal en vaste bruggen van beton. Ook werden selectiecriteria opgesteld die moeten leiden tot waardering en selectie van bruggen voor plaatsing op de monumentenlijst. De NBS heeft zich samen met de werkgroep 'Bruggen' van de Commissie Erfgoed in IJzer en Staal ingezet voor behoud of documentatie van met sloop bedreigde bruggen. De Stichting geeft het viermaal per jaar verschijnende blad *NBS Nieuws* uit. In dit blad staan onder meer artikelen over de geschiedenis van de Nederlandse bruggenbouw, maar ook actuele berichten over bruggen of over zaken die daarmee te maken hebben.

De Spijkerbrug aan de Rouaanse Kaai te Middelburg uit 1853. (foto: Groep Geschiedenis van de Bouwtechniek, TU Delft, G.J. Arends)

Literatuur: *NBS Nieuws*, 1992 - .Nr.1- .Nieuwsbulletin van de Nederlandse Bruggen Stichting, verschijnt viermaal per jaar. *Compendium Bruggen*. Zeist, 1994 (i.s.m. NBS en TU Delft), (PIE rapportenreeks, nr. 1).

Stichting Erfgoed

't Geerken 5
5258 EE Berlicum
tel: 04103 - 2403

Erfgoed van
Industrie
en
Techniek

De stichting Erfgoed is uitgever van het tijdschrift *Erfgoed van Industrie en Techniek*. Het wil een forum zijn voor iedereen die op het gebied van het industrieel erfgoed actief is. In het tijdschrift kan men verslag doen van eigen onderzoek. Daarbij gaat de voorkeur uit naar studies die nog niet elders zijn gepubliceerd en die steunen op onderzoek in primaire bronnen, indien mogelijk gecombineerd met veldwerk. Ook aan de techniek van de twintigste eeuw wordt aandacht besteed.

De stichting komt voort uit een samengaan in 1992 van het tijdschrift *Industriële Archeologie* en *Histechnicon*. Beide vertegenwoordigden een stroming in de industriële archeologie in Nederland. De ene stroming bekeek het onderwerp bij voorkeur vanuit een technische hoek, de andere wilde nadrukkelijk de sociaal-historische context in de beschouwing betrekken.

Al langer bestond de intentie te gaan samenwerken om daarmee tot een breder draagvlak te komen voor een tijdschrift op het terrein van de industriële archeologie. Samenwerking zou niet alleen versnippering kunnen tegengaan maar ook door meer abonnees de materiële mogelijkheid scheppen het tijdschrift een grotere omvang en een meer moderne outfit te geven. De gekozen formule biedt voldoende ruimte om ook andere partijen, die zich bij dit samenwerkingsverband willen aansluiten, ruimte te geven. Het tijdschrift is derhalve niet alleen goed voor het specifieke gebied, maar kan ook bevruchtend werken voor de wetenschapsbeoefening in het algemeen, omdat juist op het onderhavige terrein grote kansen liggen voor multidisciplinair onderzoek. In de afgelopen drie jaar verschenen in *Erfgoed* onder meer artikelen over diverse modellen uit de Marinemodellenkamer van het Rijksmuseum, scheepsbouw aan het Spaarne, de Westlandsche Stoomtramweg Maatschappij, het restaureren van ijzerconstructies, de optische telegraaf van Chappe, rolbasculebruggen over de Delfshavense Schie, de invoering van de tunneloven in de baksteenindustrie, arbeidsverhoudingen in het Zaanse familiebedrijf Honig en de microscopencollectie van het universiteitsmuseum Utrecht. Daarnaast werd er ruime aandacht besteed aan verschenen publikaties op het gebied van de industriële archeologie.

Literatuur: Het tijdschrift *Erfgoed voor Industrie en Techniek* verschijnt vier maal per jaar. Abonnement: f 34,50 per jaar.

Abonnementenadministratie: ir. C.H. van Eldik, Brilduikerhof 12,
2623 NT Delft. (015 - 622499)

Stichting F27 Friendship Association (FFA)

postbus 75087
1117 ZP Schiphol
tel: 02522 - 32906

De doelstelling van de stichting is het bewaren van de historie van de vliegtuigenfabriek Fokker door het verzamelen van gegevens en goederen in een archief, dat op verzoek toegankelijk is voor geïnteresseerden; het beheren van vliegend erfgoed ten behoeve van derden en de verwerving en instandhouding van tenminste één Fokker F27 Friendship, waarmee voor deelnemers en begunstigers vluchten worden uitgevoerd; mogelijk wordt ook getracht andere Fokkervliegtuigen te verwerven.

*De beide prototypes van de Fokker F27 Friendship op Schiphol, medio 1959.
(foto: Bedrijfsarchief Fokker)*

Vanaf 1987 heeft de FFA veel aandacht besteed aan het krijgen van naamsbekendheid. Daartoe werden verschillende publiekgerichte activiteiten ontplooid. Vanaf de oprichting geeft de FFA een magazine uit, oorspronkelijk

onder de titel *Friendship for ever*, maar later is de doelstelling van alleen de F27 verbreed naar de totale Fokker-historie. De naam van het blad is toen gewijzigd in *Spider*, naar het eerste vliegtuig van Anthony Fokker 'De Spin'. *Spider* verschijnt zes maal per jaar en wordt toegezonden aan deelnemers, begunstigers en de media.

Daar de FFA het niet zinvol achtte om een nieuwe collectie met Fokker als thema toe te voegen aan de reeds bestaande, is een relatie aangegaan met Fokker. De vrijwilligers van de FFA assisteren het bedrijf bij het verder uitbouwen van het Fokker-archief, in ruil waarvoor de FFA gebruik mag maken van dit archief voor bijvoorbeeld publikaties.

De FFA vliegt sinds mei 1992 met een eigen F27, waarmee op jaarbasis zo'n 3500 mensen worden vervoerd. Naast zogenaamde "Friendship-flights" boven Nederland, worden ook regelmatig trips georganiseerd naar buitenlandse airshows. Deze vluchten vallen onder de verantwoordelijkheid van de "FFA-Flight", een professionele organisatie met uitstekende vliegers, cabin-attendants, technici en vluchtvoorbereiders.

In 1988 is in het Nationaal Luchtvaartmuseum Aviodome een tentoonstelling gehouden over de F27, ter gelegenheid waarvan de FFA een compleet vliegtuig voor het museum heeft neergezet. Dit vliegtuig kon door tussenkomst van de FFA later aan de collectie van het museum worden toegevoegd. In 1990 is op grootse wijze aandacht besteed aan het 35-jarig bestaan van de F27, onder meer door het uitvoeren van een formatie vlucht boven Nederland. In 1989 en 1991 heeft de FFA een substantieel deel ingevuld van de Lelystad Airshow met een presentatie van een grote verscheidenheid aan Fokker-vliegtuigen.

In 1992 is een symposium gehouden onder de titel "Success Through Friendship". Daarin werd het belang aangetoond van de ontwikkeling en bouw van de F27 voor de opbouw van de na-oorlogse vliegtuigindustrie, de daarmee verbonden studierichtingen, de Rijksluchtvaartdienst en het Nederlands Luchtvaart Laboratorium.

In 1992 is de FFA ook gestart met haar vliegactiviteiten met geleasde vliegtuigen. In 1994 hoopt de FFA de oudste nog bestaande F27 te verwerven voor haar operationele dienst. Ook wordt in dit jaar op Schiphol een restauratiewerkplaats voor historische vliegtuigen ingericht.

Literatuur: M.A. Zwartelé en A.S.B. van Soest, *Profile* (De doelstellingen en activiteiten van de FFA). Amsterdam, 1993.

J.H. Bosman en M.A. Zwartelé (samenstellers), *Wij bouwden een Friendship*. Amsterdam, 1992.

De Nederlandse Gemalenstichting (NGS)

Willem de Zwijgerlaan 11
2351 RA Leiderdorp
tel: 071 - 894997
fax: 071 - 412486 (Waterschap
'De Oude Rijnstromen')

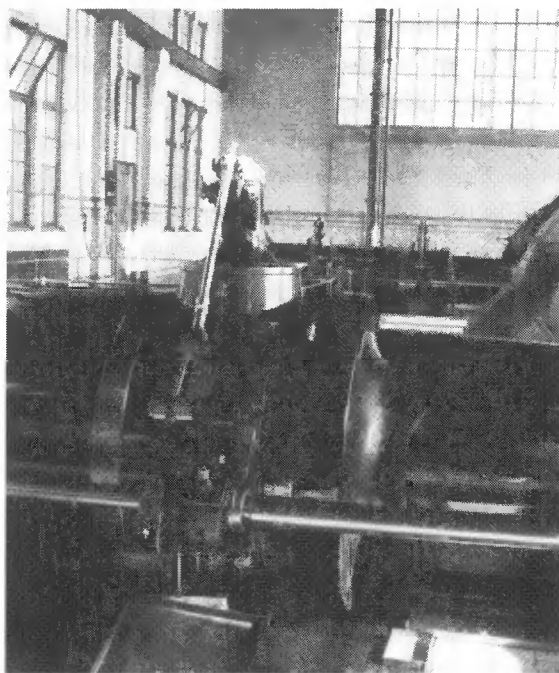
Doelstelling is het bevorderen van de kennis over gemalen, het inventariseren en documenteren van waardevolle gemalen en de hiermee ruimtelijk en/of functioneel verbonden objecten. Tevens wordt er constructief meegewerkt aan mogelijk behoud en beheer van gemalen. De stichting is te beschouwen als een federatie van plaatselijke en regionale beheerders van voor de bemalingsgeschiedenis van Nederland representatieve inrichtingen tot bemaling van oppervlakte wateren (peilbeheersing).

De stichting functioneert als federatief orgaan van beheerders van gemalen en als landelijk aanspreekpunt voor de behartiging van het gezamenlijk nagestreefde doel.

Er vindt een inventarisatie plaats en er wordt gewerkt aan de documentatie van het Nederlandse gemalenbestand. Aan de hand van dit materiaal wordt geselecteerd welke gemalen als karakteristieke voorbeelden van de bemalingsgeschiedenis in aanmerking zullen komen om behouden te blijven. Ten behoeve van de aangesloten organisaties zijn informatiepanelen beschikbaar. Verder worden onderhouds- en bedieningsmedewerkers van gemalen opgeleid om dit werk te kunnen doen.

De NGS vervult ook een rol in de opslag van her te gebruiken materialen.

Op verzoek worden de gemalen van de aangesloten organisaties beoordeeld en onderhoudsoverzichten, meerjarenplannen met kostenoverzicht

*Interieur stoomgemaal
ir. Wouda, Lemmer.
(foto: M. Overbeek)*

opgesteld. Daarnaast worden adviezen omtrent beheer, inrichting, bouwkundig en werktuigbouwkundig onderhoud, conservering, enz. gegeven. De NGS verstrekt voorlichting in algemene zin en organiseert excursies, lezingen, diaprojecties, e.d. De functie van federatief orgaan komt in het bijzonder tot uitdrukking tijdens de in elk voor- en najaar te houden algemene vergadering met het daaraan verbonden bezoek aan een van de gemalen. De bijeenkomsten zijn met name geschikt voor het onderling uitwisselen van ervaringen en de kennisoverdracht.

De nadruk bij de activiteiten ligt momenteel op de uitvoering van het inventarisatie- en documentatieproject van het gehele Nederlandse gemalenbestand.

Literatuur: P.Nijhof, m.m.v. H. Bouwman en C.D. van Rijn, *5 jaar De Nederlandse Gemalenstichting 1987 - 1992*. Leiderdorp, 1992.
S.van Boxtel, e.a., *Gemalen in Nederland*. Rotterdam, 1993.

Industrieel Smalspoor Museum

Postbus 2052
7801 CB Emmen
tel: 05910 - 17892
05914 - 3061

De doelstelling van het museum is het verzamelen, bewaren, documenteren en zonodig restaureren van rijdend en statisch smalspoormaterieel, gebruikt in verleden en heden in de diverse takken van industrie. Het museum is ontstaan omdat de laatste jaren het industrieel smalspoor steeds minder wordt gebruikt. Om te voorkomen dat het nog aanwezige smalspoormaterieel in Nederland verloren gaat en naar de schroothoop verdwijnt, is in 1984 door de Stichting Noordnederlandse Museum spoorbaan het Industrieel Smalspoor Museum opgericht. Het museum is gevestigd op een 6 ha groot terrein, in erfpacht verkregen van de Griendtsveen Drentsche Landontginning Maatschappij B.V. Het gebied is gelegen nabij Erica in de gemeente Emmen en betreft een emplacement met een oorspronkelijk smal spoortraject, gelegd in het begin van deze eeuw en jarenlang gebruikt voor transport van de afgegraven turf naar de nabij gelegen turfstrooiselfabrieken.

Op het museumterrein staat een originele 4-sporige smalspoor remise uit 1920, nu in gebruik als werkplaats voor het museum, waarin ook de restauratiewerkzaamheden plaatsvinden. Ook te zien is de enig overgebleven turfstrooiselfabriek in ons land.

Het museum beschikt inmiddels over ruim vijftig verschillende diesellocomotiefjes, gebouwd tussen circa 1930-1960, op diverse spoorbreedtes en uit allerlei takken van industrie. Ook ander smalspoormateriaal zoals kipkarren en wagens ontbreken niet. Door vrijwilligers is een aantal locomotieven gerestaureerd en in hun oorspronkelijke staat hersteld.

Museumbezoekers kunnen per smalspoortrein een rondrit maken over het originele traject, grotendeels op het hoogveen en langs de turfstrooiselfabriek.

*Locomotiefloods met een klein
deel van het smalspoormaterieel
(foto: H. Weevers)*

Op het museumterrein is een gemarkeerde wandelroute uitgezet, met exposities over diverse gebruiksmogelijkheden met smalspoor. In een bescheiden expositieruimte zijn foto's, diverse gereedschappen en andere zaken op smalspoorgebied te bezichtigen.

Door middel van een diapresentatie wordt inzicht gegeven in de diverse toepassingen van het industriële smalspoor.

Bijzondere projecten: Op het museumterrein stonden vroeger twee turfstrooiselfabrieken voor de produktie van turfstrooisel uit de bolsterturf. Eén fabriek is inmiddels afgebroken, de overgebleven fijnturfstrooisel-fabriek staat sinds 1983 buiten bedrijf en zou uiteindelijk ook worden afgebroken. Deze turfstrooiselfabriek is de laatst overgebleven fabriek van deze bedrijfstak in Nederland. Op initiatief van de stichting Noordnederlandse Museum Spoorbaan wordt een onderzoek verricht naar de mogelijkheden om de fabriek te behouden en een zinvolle bestemming te geven. Een deel van de fabriek zal dan kunnen dienen als expositieruimte voor het smalspoormuseum. Aangezien nog een belangrijk deel van de produktiemachines aanwezig is, zal ook een deel van het vroegere productieproces kunnen worden getoond. De gemeente Emmen heeft de minister van OCW inmiddels verzocht de voormalige turfstrooiselfabriek op de rijksmonumentenlijst te plaatsen.

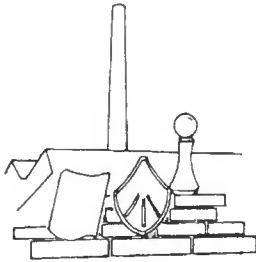
*De Griendtsveen
Turfstrooiselfabriek te
Amsterdamscheveld (gem.
Emmen) nu in gebruik bij het
Industrieel Smalspoormuseum.
(foto: provincie Drenthe)*

Literatuur: *Het Industrieel Smalspoor Museum; gids*. Emmen, 1992.

A.J. Barnard, "Grenzenloos veen en olie. Veen en olie over de grenzen heen" in P.Nijhof (eindred.), *Langs Pakhuizen Fabrieken en Watertorens*. Utrecht/Antwerpen, 1991.

Stichting voor historisch onderzoek van grofkeramische industrieprodukten (HOGKI)

Notenlaan 44
4254 CD Sleeuwijk
tel: 01833 - 1906

In 1986 is deze ronde zig-zag oven uit 1925 bij Zevenaar op de monumentenlijst geplaatst. De fabriek stopte de produktie in 1983. Sindsdien wordt geprobeerd een herbestemming te vinden, waarin onder meer het baksteenmuseum een plaats zal krijgen.

De stichting heeft ten doel, het onderzoeken van de historie der grofkeramische produkten in Nederland, met name die van de pannenbakkerijen, steenbakkerijen, keramische buizenfabrieken en aanverwante bedrijven, het kweken van belangstelling voor en het steunen van dit onderzoek en de resultaten daarvan. Dit doel wordt onder meer bereikt door het verzamelen van materialen en documentatie van deze industrieën.

In 1990 is een perscampagne gehouden om te peilen in hoeverre men positief staat tegenover dit onderwerp. Na deze inventarisatie is op 8 mei 1991 een stichting opgericht, mede om reeds bestaande verzamelingen van materiaal en documentatie veilig te stellen. De eerste verzameling van dakpannen werd door ir. P.J. Tichelaar uit Makkum aan de stichting geschonken. Tevens zijn enkele archieven overgenomen en geïnventariseerd.

Voorts werden in de afgelopen twee jaren vier tentoonstellingen gehouden in Waddinxveen, Piaam (Fr.), Wijk bij Duurstede en IJsselstein.

In oktober 1992 vond aansluiting bij FIEN plaats als opvolger van de Werkgroep Industriële Archeologie van de Steen- en Pannenbakkerijen (WIASP).

Om het één en ander te bekostigen dan wel uit te voeren is er medio 1993 een vriendenclub opgericht die momenteel tachtig leden telt. Voor hen wordt jaarlijks een nieuwsbrief opgesteld en een excursie gehouden. Zij worden uitgenodigd voor de tentoonstellingen, die de stichting organiseert.

Het bestuur is daarnaast actief op zoek naar één of meer vaste lokaties waar het, uit het gehele land verzamelde materiaal permanent kan worden tentoongesteld. Verregaande plannen hiertoe zijn er te Zevenaar in de zogenaamde Panoven. Mogelijk ontwikkelen zich dergelijke activiteiten te Kerkrade, Wirdum (Gr.) en Hagestein, bij Wijk bij Duurstede.

Naast de pogingen om vaste lokaties in het land museaal in te richten wil de stichting een reizende tentoonstelling samen stellen. Voorts is met de inventarisatie begonnen van alle baksteen- en dakpannenfabrieken in Nederland.

Tenslotte zoekt men een lokatie, zo mogelijk in het midden van het land, om materiaal op te kunnen slaan, zodat de verzameling die behalve de grofkeramische produkten ook bijvoorbeeld machines bevat waarmee deze produkten gemaakt werden, centraal bereikbaar is.

Literatuur: Dr. G.B. Janssen, *Baksteenfabricage in Nederland 1850 -1920*. Zutphen, 1987.

Dr. P.J.M. Teeuwen, *Uit Aarde Geschapen, aspecten van bedrijfsbeleid in de keramische nijverheid binnen het oude industriegebied van Noord- Limburg 1815 -1965*. Leeuwarden, 1991.

J.P. Corten, *Grofkeramische Industrie*; herz. ed. Zeist, 1994 (PIE Rapportenreeks, nr.7)

Stichting Europese Kunst & Industrie (SEKI)

Krimkade 27
2251 JV Voorschoten
tel: 071 - 616168

SEKI heeft tot doel het samenstellen van een overzichtsexpositie die weer-geeft op welke wijze kunstenaars de ontwikkeling vanaf het einde van de achttiende eeuw tot op heden hebben verbeeld, alsmede met de aldus verkregen ervaring en middelen nieuwe projecten op te zetten met betrekking op enerzijds de relatie kunst en cultuur en anderzijds de industrie.

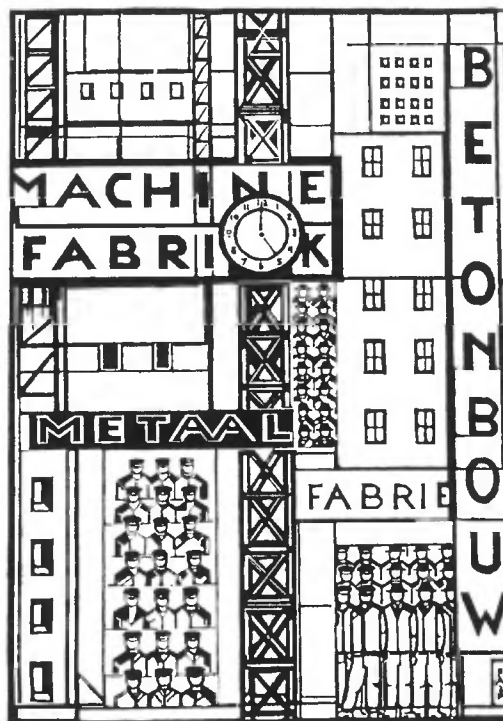
Sinds SEKI in 1989 is opgericht is er één groot project geweest. In 1993 heeft SEKI samen met de Limburgse Werkgevers Vereniging (LWV) in het kader van het 75-jarig bestaan van de LWV de expositie 'Bedrijf in beeld' georganiseerd. Het ging hier om een expositie die gehouden werd in het Gouvernement in Maastricht. De tentoonstelling liet 109 schilderijen zien die afkomstig waren van Limburgse bedrijven. Er verscheen een catalogus en een video.

In oktober 1994 organiseerde SEKI samen met het Nederlands Textielmu-seum en de Brabants-Zeeuwse Werkgeversvereniging een zelfde expositie onder de titel 'Kunst van Zaken'. Deze tentoonstelling was gericht op het Brabantse en Zeeuwse bedrijfsleven. Ook organiseerde SEKI op 8 oktober

een internationaal congres wat plaats vond in het Nederlands Textielmuseum. In september tot en met november vond tevens een expositie plaats in Tilburg van de Spaanse industrieschilder Luis Badosa.

SEKI is initiatiefnemer geweest voor de oprichting in 1992 van het Netwerk Europese Kunst en Industrie (NEKI). Deze organisatie wil de relatie tussen Kunst en Industrie - de materiële cultuur - in Europa bevorderen door het organiseren van netwerkenbij-eenkomsten, exposities en een internationale databank.

SEKI heeft het voornemen om in 1996 - het jaar van het industrieel erfgoed - een tentoonstelling van Nederlandse industrieschilderijen te organiseren. Voor deze expositie 'Monumenten van Industrie &

Houtsnede Peter Alma (1866-1969), Machinefabriek, ca. 1930 (uit: IJzersterk Mensenwerk. IJzer en staal in industrie en kunst, Helmond 1989, p.96)

Techniek' zal een inventariserend onderzoek bij bedrijven worden uitgevoerd.

Literatuur: *Bedrijf in Beeld*. Maastricht, 1993.

De hierbij behorende videoband is geproduceerd en uitgegeven door SEKI. M. Groffen, *Kunst van zaken*. Tilburg 1994.

Stichting Historie der Kustverlichting

Muiderwaard 235
1824 XE Alkmaar
tel: 072 - 643930

De doelstelling van de stichting is het bevorderen van kennis over kustverlichtingsobjecten, zoals vuurtorens, lichtschepen, betonning en bebakening en de daarbij behorende apparatuur en het meubilair en de hiermee ruimtelijke en/of functioneel verbonden bouwwerken, installaties en terreinen. Het inventariseren en documenteren van deze kustverlichtingsobjecten en zonodig constructief meewerken aan behoud en beheer van deze objecten, wanneer dit vanuit cultuur historisch oogpunt wenselijk is.

De stichting werd in september 1994 opgericht. De realisering van de doelstellingen is dan ook nog in een beginfase. De eerste activiteit, die absoluut geen uitstel duldde, was het indienen van een aanvraag voor het beheer van de lichtschepen. Tevens is ook een verzoek gedaan om materiaal betreffende de kustverlichting, dat door de Dienst van 's Rijks Kustverlichting zal worden afgestoten, onder het beheer van de stichting te brengen. Daarmee

blijft dit materiaal behouden voor de toekomst.

Binnenkort zal een begin gemaakt worden met het inventariseren van het materiaal in het Kustverlichtingsmuseum te Hoek van Holland, dat onder het beheer van de Stichting zal worden gebracht. Het vastleggen van gegevens, die in het documentatiecentrum zullen worden ondergebracht, is op dit moment in voorbereiding.

Indien de stichting inderdaad het beheer over een of twee lichtschepen zal krijgen is het de bedoeling deze schepen in te richten als museum om het publiek te tonen hoe

*Het lichtschip Noord Hinder te Hellevoetsluis, augustus 1991.
(foto: Voska/van der Steen)*

het leven op een lichtschip verliep. Dit wordt door de stichting gezien als een prioriteit, omdat de tijden van bemande lichtschepen reeds jaren voorbij zijn en op dit moment de geschiedenis van de lichtschepen, wat Nederland betreft, met het binnenhalen van het laatste lichtschip een afgesloten periode is.

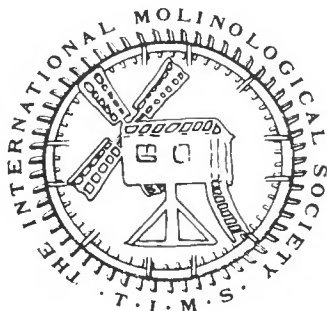
Literatuur: L. Crommelin en H. van Suchtelen, *Nederlandse Vuurtorens. Bouwgeschiedenis en organisatie*, Nieuwkoop, 1978.

R. van der Veen, *Vuurtorens. Over vuurboeten, lichtwachters en markante bouwwerken*, Bussum, 1981.

B. Boomstra. *De Brandaris*. Assen etc., 1994.

The International Molinological Society-Nederland (TIMS)

Nieuwe Vaart 21
5161 AN Sprang Capelle
tel: 04168 - 3668

De doelstelling van TIMS-Nederland is het bedrijven en bevorderen van de molinologie in het algemeen en in het bijzonder binnen het Nederlandse taalgebied. Daartoe wordt het op wetenschappelijk niveau verrichten van bronnenonderzoek, documentatie, inventarisatie en vergelijkende studie gestimuleerd en tevens de bevordering van molinologisch verantwoord molenbehoud, -herstel en -hersteltechnieken.

TIMS-Nederland is een dochtervereniging van The International Molinological Society.

De activiteiten van de TIMS richten zich op het onderhouden van de contacten tussen de aangesloten leden. Dit gebeurt door middel van bijeenkomsten, de organisatie van studiedagen voor zowel leden als niet leden, het uitgeven van een contactorgaan en de organisatie van de jaarlijkse molenexcursies voor de leden. Daarnaast worden publikaties verzorgd met molinologisch relevante gegevens in de vorm van periodieken en incidentele uitgaven. Ook wordt er gewerkt aan een programma voor 'oral history' en aan een opzet voor een universele molenummering.

Sinds 1989 vonden verschillende excursies plaats. In 1989 was dit in de provincie Zeeland met als thema de Zeeuwse standaardmolen. Een jaar later werd Friesland aangedaan onder het thema spinnekop. Het jaar 1991 werd Moerkapelle in Zuid-Holland bezocht en stond de getrapte bemaling en het hellend scheprad centraal. Met als thema de wateroliemolen werd in 1992 Twente en het aangrenzende Duitse gebied (Euroregio) bezocht. In 1993 vond een excursie plaats in het Nederrijngebied (Nederland en Duitsland), waarbij de torenmolen van deze streek de leidraad vormde.

In het najaar van 1993 werd ter gelegenheid van het historische feit dat het 400 jaar geleden was dat octrooi werd verleend op een houtzaagwindmolen met krukas (crenckwerck) een studiedag georganiseerd. Het thema van de bijeenkomst, die in Woudsend in Friesland werd gehouden, was "Een Besonder Crenck werck". De studiedag kwam in nauwe samenwerking tot stand met Het Gild Fryske Mounders (Gilde van Friese Molenaars) en Het Gilde van Vrijwillige Molenaars.

Literatuur: *Molinologie*, verschijnt twee keer per jaar.

*Molengang bestaande uit drie molens van het Zuidhollandse type in de Driemanspolder bij Leidschendam.
(foto: J.J. Havelaar)*

Nederlandse Museumvereniging (NMV), sectie Technische en Transportmusea

p/a Kon. Ned. Leger- en
Wapenmuseum Gen. Hofer
dr. J.P. Sigmund
Korte Geer 1
2611 CA Delft
tel: 015 - 146041

De Nederlandse Museumvereniging heeft ten doel de behartiging van de belangen van de Nederlandse Musea. Onder musea worden verstaan: permanente instellingen, in dienst van de samenleving en haar ontwikkeling, toegankelijk voor het publiek, niet gericht op het maken van winst, die materiële getuigenissen van de mens en zijn omgeving verwerven, behouden, wetenschappelijk onderzoeken, presenteren, en hierover informeren voor doeleinden van studie, educatie en genoegen. De vereniging erkent de 'Gedragslijn voor museale ethiek' (1991) als een richtlijn, een norm waar het de uitgangspunten van verantwoord handelen betreft.

De NMV voert overleg met het ministerie van OCW, waarbij de museale belangen worden behartigd. Ook op andere plekken vindt belangenbehartiging plaats. Zo richtte de NMV de Stichting Museumjaarkaart op, die landelijk museumbezoek bevordert en publiciteit verzorgt.

De vereniging bevordert een toenemende deskundigheid van museummedewerkers. Daartoe organiseert zij scholingscursussen op verschillende niveaus. Actuele vraagstukken en ontwikkelingen worden behandeld op talrijke studiedagen en symposia. Ook worden op deze wijze de contacten tussen de leden bevorderd.

In diverse secties van de NMV werken medewerkers van sterk uiteen lopende musea uit het hele land samen aan activiteiten die voor musea belangrijk zijn. Eén van deze secties is die voor Technische en Transportmusea. Deze sectie beoogt de samenwerking tussen musea van bedrijf en techniek in de ruimste zin van het woord te bevorderen. Deze samenwerking kan zowel in de theoretische grondslagen van het museumbeheer als in de praktische uitvoering daarvan verwezenlijkt worden.

Jaarlijks worden twee ledenbijeenkomsten gehouden, die naast een huishoudelijke vergadering een thematisch gedeelte kennen. Deze bijeenkomsten vinden steeds plaats in een van de aangesloten musea. De afgelopen jaren kwamen diverse onderwerpen aan de orde. Zo was er in 1990 aandacht

voor de zorg voor het industrieel erfgoed en in 1991 voor de privatisering van musea en de automatisering van museale collecties. In 1993 werd de authenticiteit in museale presentaties als thema aan de orde gesteld.

Literatuur: *Roerend mee eens: beleidsadviezen roerend industrieel erfgoed.* Zeist, 1995.

S.M. van Genuchten, C.H.R.T. Weevers (red.), *Almanak voor het industrieel erfgoed.* Zeist, 1994.

Museumvisie, verschijnt per kwartaal.

*Techniek Museum Delft.
(foto: J.J. Havelaar)*

Initiatiefgroep Monumentale Postkantoren (IMP)

Jonkerlaan 26
2242 GE Wassenaar
tel: 01751 - 4069

De doelstelling van de Initiatiefgroep is het inventariseren en het verzamelen van documentatie over postkantoren in Nederland met als doel een overzicht te krijgen van het totale werkterrein. Vanuit deze basis kan een zorgvuldige afweging plaats vinden voor behoud en hergebruik van leegkomende postkantoren.

De Initiatiefgroep is ontstaan uit een toevallig contact tussen het Cuijpersgenootschap en het Genootschap voor Industrieel Archeologisch Geïnteresseerden, een van de bij de FIEN aangesloten organisaties (elders in dit boek opgenomen). Het Cuijpersgenootschap is een vereniging die zich inzet voor het behoud en de bestudering van het 19e- en 20e-eeuws cultuurgoed in Nederland. Het genootschap ontwikkelt initiatieven, stimuleert lokale acties en probeert eigenaren en overheden te bewegen zorgvuldiger met het recente erfgoed om te gaan. Het heeft zich sterk gemaakt voor het behoud van vele tientallen gebouwen, waaronder het voormalige Haagse Rijksarchief, de Roermondse Teekenschool, de Sint Vituskerk te Blauwhuis en het hoofdge-

bouw van het Utrechtse Academisch Ziekenhuis. In samenwerking met Heemschut streed men voor behoud van het station te Echt. Voor Stoops Bad te Bloemendaal, de kapel van het Nijmeegse Dominicus-College, de Amsterdamse Westergasfabriek en vier andere Amsterdamse monumenten, het Boascomplex, het voormalige bevolkingsregister, het VU-laboratorium en de kapel van A.C.Bleijs aan de Lauriergracht werden plaatsingsverzoeken ingediend. Deze hebben direct of indirect geleid tot behoud van de gebouwen.

Uit de contacten tussen deze genootschappen bleek een gezamenlijke belangstelling voor de postkantorenarchitectuur. Vanuit de industrieel archeologische kant en vanuit de belangstelling voor de kunst en cultuur van de 19e en 20e eeuw is er een kleine groep ontstaan welke zich verdiept in het fenomeen postkantoren.

Momenteel beperken de activiteiten zich tot het inventariseren van de werken van de architect C.H. Peters (1876 - 1933) en het herbestemmen van voormalige postkantoren.

Architect Peters kwam in 1876 bij het ministerie van Financiën in dienst als architect voor de post- en telegraafkantoren. Als leerling van P.J.H. Cuijpers leverde hij een belangrijke bijdrage in de ontwikkeling van de nieuwe overheidsstijl, die de vroege Noord Nederlandse renaissance als voorbeeld nam.

Het werk van de Initiatiefgroep richt zich op dit moment op het medewerken aan het verzamelen van gegevens voor een tentoonstelling over de werken van de Rijksbouwmeester Peters.

Literatuur: *De Sluitsteen*, verschijnt driemaal per jaar.

*Voormalig postkantoor te Helmond.
(foto: ir. B.C. van Noordwijk)*

Nederlandse Smalspoorweg Stichting (NSS)

Postbus 62
2235 ZH
Valkenburg (ZH)
tel: 071 - 3224381
070 - 3202571

De stichting heeft als doel het verzamelen en restaureren van historisch smalspoorwegmaterieel. Dit materieel werd in ons land vroeger gebruikt in de industrie en voor personenvervoer. Met het materieel worden demonstraties gegeven en wordt publiek vervoerd. Voorts wordt een archief bijgehouden en worden publikaties verzorgd.

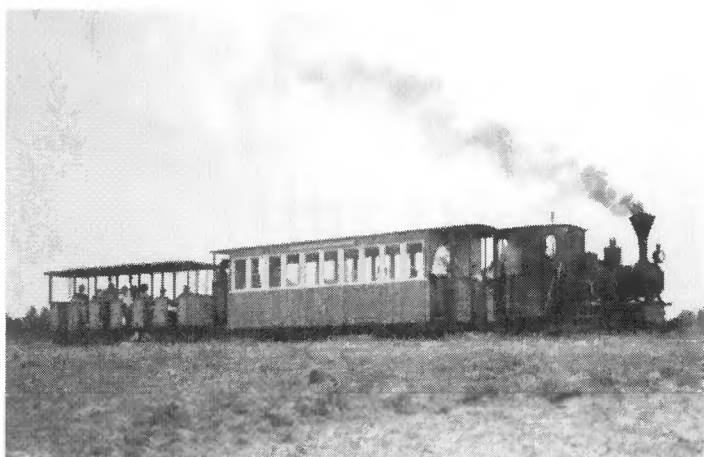
In 1970 werd de Nederlandse Smalspoorweg Stichting opgericht. In de duinen nabij Katwijk werd een smalspoorbaan van 13 km lengte in onderhoud genomen. Er werd toen ook begonnen met het verzamelen van smalspoormaterieel. In de loop der jaren is een verzameling ontstaan die de grootste op dit gebied in Nederland is. Momenteel omvat de verzameling 15 stoomlocomotieven, 55 motorlocomotieven en vele rijtuigen en andere wagens. Ook internationaal is de stichting zeer bekend. Vanaf 1972 werden in Katwijk rondritten met het publiek verzorgd. Hiervoor was steeds veel belangstelling. De smalspoorbaan in de Katwijkse Duinen moest echter verdwijnen onder druk van de overheid en natuurbeschermers. Een alternatief kwam enkele kilometers verderop ter beschikking. Rond het Valkenburgsemeer wordt nu een 3 km lange smalspoorbaan met een remise, werkplaats en museum gebouwd. De gebouwen beslaan een oppervlakte van 3000 m² waarin de gehele collectie bijeen is gebracht. Speciaal voor de realisatie van dit enorme project werd in 1988 een nieuwe stichting opgericht: de Stichting Nationaal Smalspoor. Met hulp van de plaatselijke en provinciale overheden en dankzij steun uit fondsen en van het bedrijfsleven wordt nu het nieuwe

project gerealiseerd. In 1995 zal het museum voor het publiek worden opengesteld. In 1994 kon het publiek al van juni tot en met september elke zaterdag en zondag een bezoek brengen. Er is gelegenheid de collectie te bezichtigen en in de stoomtrein een rit rond het Valkenburgsemeer te maken.

Bijzondere projecten: De Nederlandse Smalspoorweg Stichting heeft in de loop der jaren veel kennis en ervaring opgedaan op het gebied van historisch smalspoormaterieel. De Stichting bestaat geheel uit vrijwilligers uit alle leeftijdsgroepen. Het is mogelijk gebleken in eigen beheer een spoorbaan aan te leggen en te onderhouden. Ook de restauratie van het rollend

materieel wordt zelf gedaan. Daarbij worden zelfs werkzaamheden aan de stoomketels verricht onder goedkeuring van de Dienst voor het Stoomwezen. De Stichting beschikt over een goed geoutilleerde werkplaats, speciale gereedschappen en een enorme voorraad aan reserve-onderdelen. Nog steeds is de Stichting actief in het verwerven van materieel, reserve-onderdelen, documentatie en alles wat nodig is om een compleet beeld te kunnen geven van het belang dat smalspoor ooit in Nederland had.

Literatuur: H. Sluyters, *Smalspoor in Nederland*. Alkmaar, 1985.
NSS- Nieuws, 1987- .Nr. 1- . Verschijnt vier keer per jaar.

*Een stoomtrein van de Nederlandse Smalspoorweg Stichting onderweg op de nieuwe smalspoorbaan rond het Valkenburgsemeer nabij Leiden.
(foto: P.W.J. van der Ham)*

Koninklijk Instituut van Ingenieurs (KIVI), Afdeling Geschiedenis der Techniek

De Lairessestraat 96
1071 PJ Amsterdam
tel: 020 - 6796986

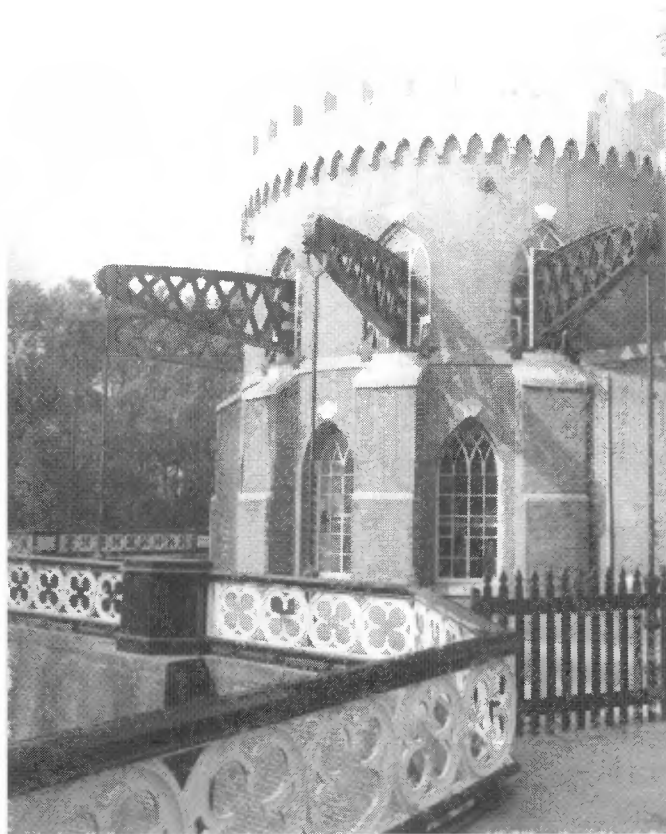
In het KIVI wordt binnen de afdeling Geschiedenis der Techniek de techniek vanuit historisch oogpunt beschouwd. Niet alleen de technische zaken, maar ook de economische en sociale context daaromheen worden daarbij in historisch perspectief gezet.

De Afdeling Geschiedenis der Techniek van het KIVI is op 28 mei 1980 opgericht. Zij is voortgekomen uit de in 1975 ingestelde Stuurgroep verbonden aan de Afdeling voor Werktuig- en Scheepsbouw. Binnen het KIVI was al vroeg aandacht voor de geschiedenis van de techniek. In de jaren dertig werd door het KIVI actie ondernomen om het stoomgemaal de Cruquius bij de

Haarlemmermeer van de ondergang te behoeden. Ook in publikaties over de geschiedenis van de techniek speelt het KIVI een belangrijke rol. De zesdelige serie *Geschiedenis van de Techniek in Nederland: de wording van een moderne samenleving, 1800-1890* is een initiatief van de Afdeling van het KIVI.

De Afdeling komt eens per twee maanden bijeen.

Daarnaast organiseert zij excursies naar belangrijke projecten in Nederland. Er wordt nauw samengewerkt met

*Cruquiusgemaal te Vijfhuizen,
(foto: J.J. Havelaar)*

Histechnica en het Bosscha Genootschap (geschiedenis van de elektrotechniek).

In de afgelopen jaren werd er binnen de Afdeling onder meer aandacht besteed aan cartografie en geodesie, polderdroogmakerij, evenals spoorwegerijzersmaterieel, stoomtractie, het koopvaardijchip van 1920-heden en het Planetarium Artis. Daar naast waren er excursies naar het Techniek Museum in Delft, het voormalige Oost Duitsland en naar Mulhouse/Colmar.

Literatuur: H.W. Lintsen (red.), *Geschiedenis van de techniek in Nederland: de wording van een moderne samenleving; 1800-1890*. Zutphen, 1992-1995. 6 dln.

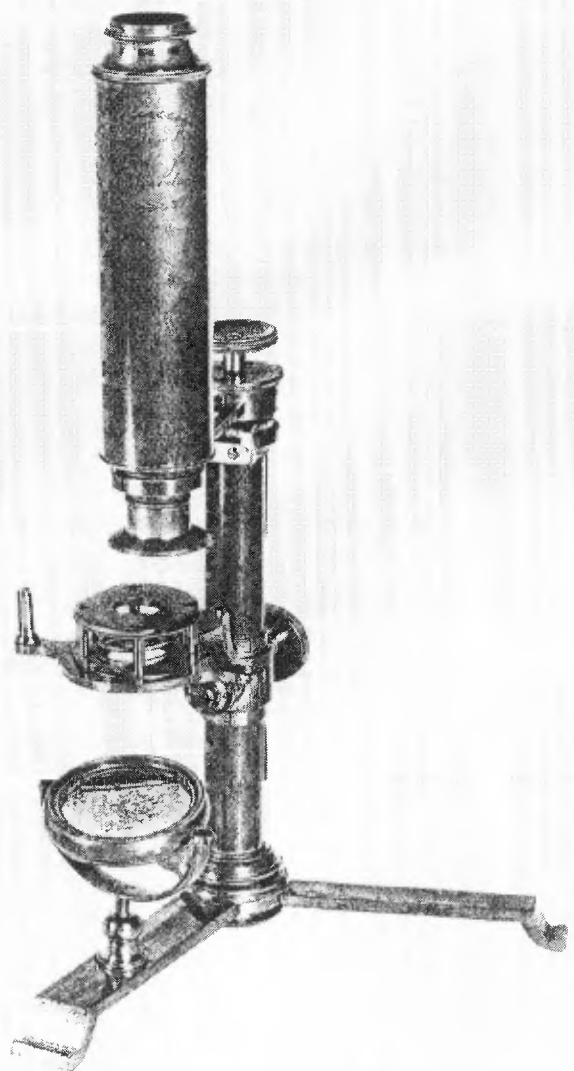
De Ingenieur, verschijnt maandelijks en heeft een rubriek 'Historie'.

Stichting Technische Historische Verzamelingen (STHV)

Alphons Ariensstraat 15
2037 VJ Haarlem
tel: 023 - 330643

De stichting stelt zich ten doel het bevorderen van de contacten tussen de technische verzamelaars en de belangstellenden in de geschiedenis van de techniek en de industrie. Daarnaast verleent zij hulp bij het behoud van technische objecten. Tevens draagt zij zorg voor de bevordering van de kennis van restauratie van technisch-historische voorwerpen.

Een van de activiteiten van de stichting is het bevorderen van het exposeren van technische verzamelingen of delen van dergelijke collecties. Daarnaast vindt een registratie plaats van belangrijke technisch-historische objecten. Verder zorgt de stichting voor de verspreiding van het technisch tijdschrift. Jaarlijks wordt er deelgenomen aan de Verzamelbeurs in Utrechtse Jaarbeurshallen.

*Achromatische doubletmicroscoop door Van Deijl, 1807
(foto: J.P. Stolp)*

Literatuur: J. Mooy, *Instrumenten, wetenschap en samenleving : geschiedenis van de instrumentenfabricage en -handel in Nederland, 1840-1940*. Soest, 1988.

Tramweg Stichting (TS)

Louise de Coligny laan 444
3062 HN Rotterdam
tel: 05296 - 2540

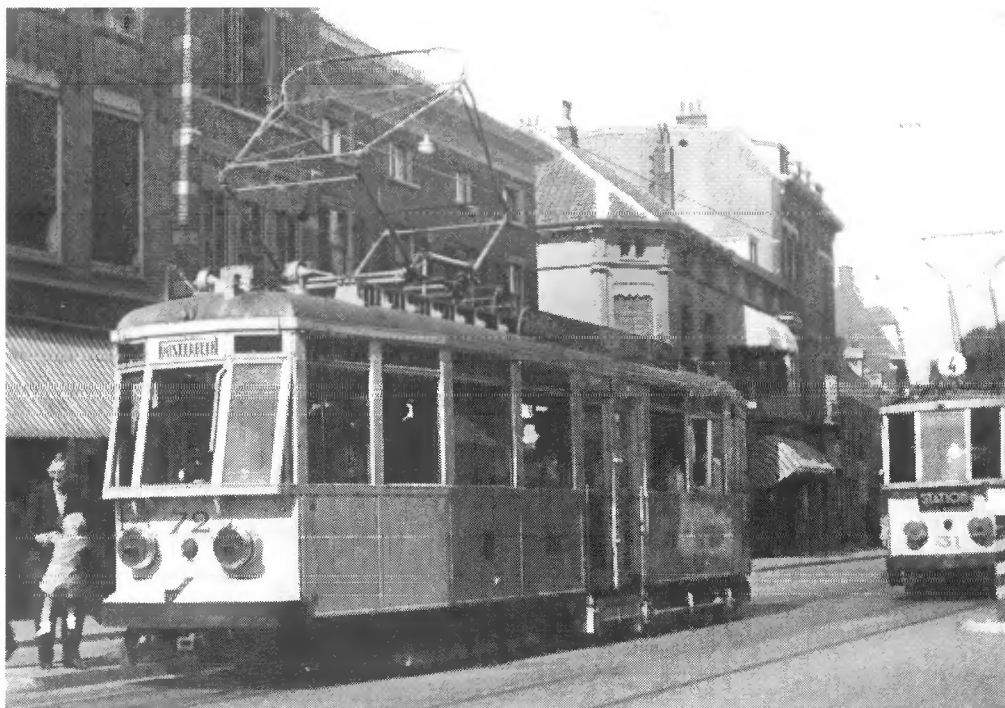

De Tramweg Stichting heeft ten doel: het verwerven en/of reconstrueren van historisch tramwegmaterieel, onderdelen daarvan en documentatie daarover en het in goede, historisch verantwoorde staat brengen van dit materieel. De Tramweg Stichting tracht dit doel te bereiken door het bijeenbrengen van fondsen voor herstel, reconstructie en onderhoud. Daarnaast zet zij zich middels werkgroepen in voor herstel, reconstructie en onderhoud en het onderbrengen van dit materieel bij beheermaatschappijen. Ook wordt bevorderd dat de beheermaatschappijen het materieel in gebruik geven aan exploitatiemaatschappijen. Tevens tracht de TS het materieel en de documentatie onder te brengen in musea.

De TS coördineert de publiciteit en public relations inzake de doelstellingen en tracht de samenwerking tussen organisaties met soortgelijke doelstellingen in Nederland of daar buiten te bevorderen.

Initiatieven van NVBS (Nederlandse Vereniging voor Belangstellenden in het Spoor- en Tramwegwezen) leidden in 1965 tot de oprichting van de TS. Een van de redenen was het afstoten van veel oud trammaterieel in de drie

grote steden. Kort daarop kon de TS al inschrijven op het voor sloop bestemde stoommaterieel van de RTM. Daarna volgden de gebeurtenissen elkaar snel op en werd overal vanuit het land materieel aangekocht. Op 15 juli 1967 trad de stichting voor het eerst met het eigen materieel op. Toen vonden in het kader van het veertigjarig jubileum van de Haagse lijn 11 ritten plaats met het in oorspronkelijke staat teruggebrachte motorrijtuig 810 en aanhangrijtuig 769. De activi-

*GETA, 72, lijn 1, Steenstraat, Arnhem, 6 juli 1941. Deze tram wordt in 1994/1995 in het Nederlands Openlucht Museum gebouwd.
(foto: Ing. J.A. Bonthuis)*

teiten werden in de jaren die volgden verder uitgebreid over diverse steden. In 1993 is in Arnhem een werkgroep gevormd, die ten behoeve van een vervoervoorziening in het Nederlands Openlucht Museum een vierassig Arnheems motor rijtuig (GETA 70-75) reconstrueert.

Literatuur: W.R. Beukenkamp, O.J.R. Dijkstra (red.), *Tramwegstichting 1965-1990: een uit de hand gelopen hobby* Den Haag, 1990.
Op oude rails, verschijnt vier keer per jaar.

Vereniging Rijdend Electrisch Tram Museum Amsterdam (RETM)

Amstelveenseweg 264
1075 XV Amsterdam
tel: 020 - 6737538

De RETM, samen met de EMA (Stichting Elektrische Museumtramlijn) en de TMA (Stichting Tram Museum Amsterdam) stellen zich ten doel het verwerven, herstellen en rijvaardig maken van historisch trammaterieel en het rijden met dit materieel op een museumtramlijn ten behoeve van het publiek.

Vanaf 1973 is men actief op het huidige terrein aan het voormalige Haarlemmermeerstation in Amsterdam. In 1975 werd de voormalige Haarlemmermeerspoorlijn naar Uithoorn gedeeltelijk in gebruik genomen als museumtramlijn tot de Ringweg A10. In de loop der jaren is deze lijn verlengd, tot het huidige eindpunt Amstelveen. Thans wordt de laatste hand gelegd aan de verlenging tot het definitieve eindpunt in Bovenkerk. Het monumentale Haarlemmermeerstation fungeert nu als tentoonstellingsgebouw en wachtruimte voor de passagiers.

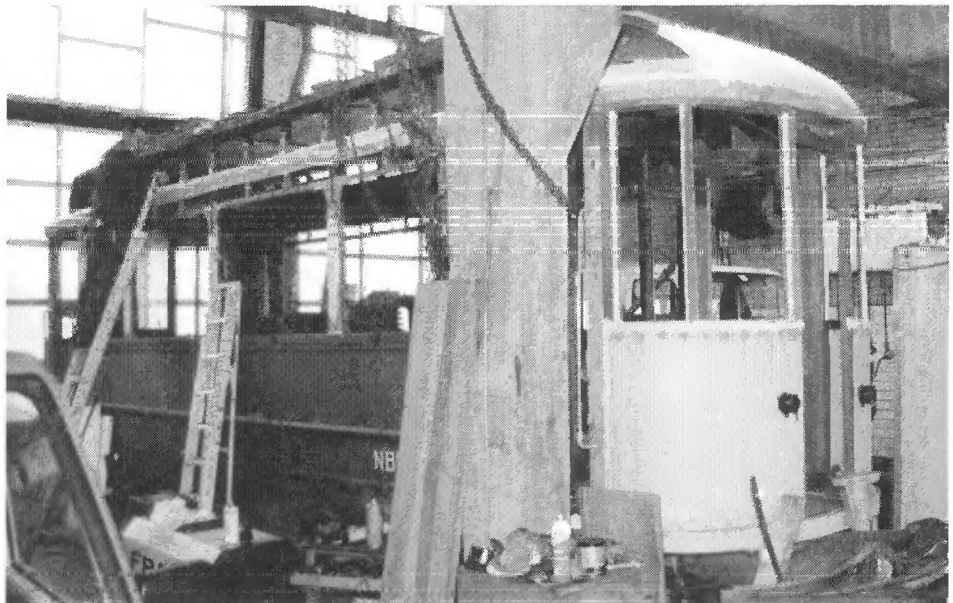
Gereden wordt met een scala van historische trams uit diverse steden, waaronder Amsterdam, Den Haag, Rotterdam, Groningen, Wenen, Praag en Berlijn. Verder zijn er nog diverse trams in restauratie waaronder wagens uit Amsterdam en Utrecht.

In totaal omvat de historische 'vloot' circa 50 trams, waaronder exemplaren in bruikleen van het Spoorwegmuseum.

Tot de bijzondere projecten kunnen gerekend worden de bouw van een replica open bijwagen ex-paardetram van Amsterdam en de thans in herstel zijnde motorrijtuig type Union uit 1903/4, waarvan de 72 als noodwoning is teruggevonden en geheel herbouwd wordt, terwijl de 144 in bruikleen is van het Spoorwegmuseum.

Ook de restauratie van de Zeister tram in de vorm van het NBM tramstel 20 + 43 valt zeker als een bijzonder project te kwalificeren, aangezien dit de enig overgebleven representanten van dit trambedrijf zijn.

Literatuur: A. van Donselaar, *Electrische Museumtrams in Amsterdam*. Amsterdam 1988.

*Motorrijtuig NBM 20 in
restauratie in Baarn.
(foto: W.R. Beukenkamp)*

Stichting Federatie Oud-Nederlandse Vaartuigen (FONV)

Snijdershof 39
1713 WC Obdam
tel: 02265 - 2693

De Federatie Oud-Nederlandse Vaartuigen is een hecht samen werkingsverband van alle Nederlandse Behoudsorganisaties, waarin eigenaren van authentieke Nederlandse schepen, die niet commercieel worden geëxploiteerd, zijn verenigd. De gemeenschappelijke belangen van deze behoudsorganisaties worden door de FONV behartigd binnen het kader van haar doelstelling, het bevorderen van het behoud van oud- Nederlandse Vaartuigen.

De activiteiten van de stichting richten zich op het onderhouden van contacten met overheden en andere organisaties; het stimuleren van overheden met betrekking tot erkenning van Varende Monumenten; het opzetten van een Nationaal Register van Varende Monumenten; het bevorderen van historisch verantwoorde restauraties door advisering en financiële ondersteuning en het beschikbaar stellen van schaarse materialen ten behoeve van restauraties.

Aangesloten organisaties bij de FONV zijn:

- * Landelijke Vereniging tot Behoud van het Zeilend Bedrijfsvaartuig (LVBZB)
- * Vereniging Klassieke Scherpe Jachten (VKSJ)
- * Vereniging Botterbehoud (VBB)
- * Stichting tot Behoud van Authentieke Stoomvaartuigen en Motorsleepboten (BASM), waarbij aangesloten de Vereniging Stoomvaart
- * Nederlandse Vereniging tot Behoud van Zeilwheerries (NVBZ) 'Het Zeilend Scheehout'
- * Stichting Stamboek Ronde en Platbodem jachten (SRP)
- * Stichting Behoud Historische Motorjachten (BHM)
- * Stichting Kotterzeilen
- * Vereniging tot Behoud van de Zalmschouw (VBZ)
- * Vereniging van Booteigenaren 'Oude Glorie' (VBOG)
- * Vereniging van Sleepboten 'De Sleepboot'

*De 100- jarige stoomsleper
Pieter Boele.
(foto: J.J. Havelaar)*

Literatuur: H. Vandersmissen (red.), *Proceedings Common European Maritime heritage congress, 31/8-4/9/1992 Amsterdam*. Amsterdam, Nederlands Scheepvaartmuseum, 1993.

Nederlandse Watertoren Stichting (NWS)

Parallelweg Zuid 38
2914 LG Nieuwerkerk a/d
IJssel
tel: 01803 - 12671

Bij de oprichting van de Nederlandse Watertoren Stichting (NWS) is de doelstelling in de statuten vastgelegd. Deze luidt: het bevorderen van kennis over watertorens; het inventariseren en documenteren van watertorens; het meewerken aan het behoud van watertorens, waar dit mogelijk en uit cultuurhistorisch oogpunt wenselijk is.

De groeiende belangstelling voor het industrieel erfgoed in het algemeen leidde in de jaren vóór 1990 tot interessante plaatselijke, regionale en landelijke activiteiten. Na de oprichting van de NWS in 1990 zijn die activiteiten uitgebreid, gecoördineerd en meer gericht geworden. Vanaf 1990 is de nieuwsbrief *Watertorennieuws* verschenen. Jaarlijks geeft de NWS een jaarverslag uit. Pers, radio en TV schenken regelmatig aandacht aan watertorens. De NWS werkt daaraan mee en bevordert de publiciteit. In de tijdschriften *H₂O*, *Industria* en *Monumenten* wordt het nieuws over de watertorens niet vergeten.

In samenwerking met waterleidingbedrijven organiseerde de NWS excursies naar watertorens. Op 21 mei 1992 vond bij de W.M.N. in Utrecht in samenwerking met de Provincie Utrecht de studiedag 'De toekomst van de watertoren' plaats. In verschillende plaatsen wordt met succes meegewerkt aan pogingen tot behoud van de watertoren. In toenemende mate blijken particulieren, bedrijven en overheden positief het behoud van dit cultuurhistorisch erfgoed te benaderen. Verheugend is vooral de medewerking van eigenaren, veelal de waterleidingbedrijven.

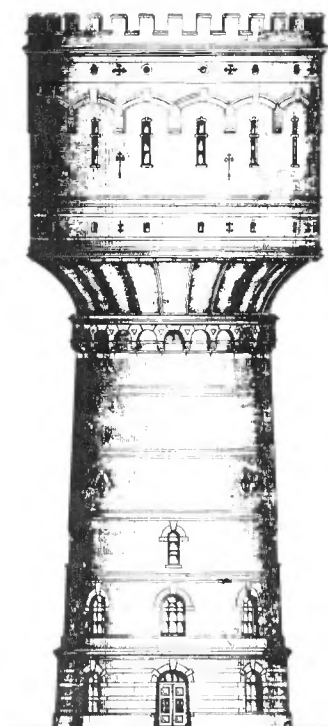
De inventarisatie en documentatie van de Nederlandse watertorens is in een vergevorderd stadium.

'Watertorens als industrieel erfgoed', zo luidt de titel van het onderzoek, dat naar aanleiding van het MSP (Monumenten Selectie Project) in opdracht van het PIE plaats vindt. De eerste fase richt zich op de waardebeoordeling en selectie van de watertorens in Nederland.

Nu steeds meer watertorens buiten bedrijf worden gesteld, omdat ze voor de drinkwatervoorziening overbodig zijn, komt het er op aan goede selectiecriteria te hebben om te kunnen beoordelen welke torens moeten worden behouden. "Meewerken aan het behoud van watertorens" is immers een belangrijke doelstelling van de NWS. In het onderzoek komen behalve de drinkwatertorens ook de industriële en spoorwegwatertorens aan bod. Bij de waardebeoordeling op basis van MSP-criteria wordt achter eenvolgens gelet op cultuurhistorische, architectuurhistorische en ensemblewaarden, gaafheid, herkenbaarheid en zeldzaamheid.

Literatuur: H. van der Veen, *Watertorens in Nederland*. Rotterdam, 1989 (3e herziene druk 1994).

ir. H. van der Veen, *Watertorens in Nederland. Waardebeoordeling en selectie*. Zeist 1994 (PIE Rapportenreeks, nr.8).

De watertoren aan de Lauwerhof in Utrecht is in 1994 gerestaureerd. Deze toren is in gebruik voor de drinkwatervoorziening en als waterleidingmuseum.

Commissie Erfgoed in IJzer en Staal van het Staalbouwkundig Genootschap

Postbus 5043
2600 GA Delft
tel: 015 - 784 886
01820 - 20 935 (privé)

De doelstelling van de commissie is het in de ruimste zin bevorderen van het onderzoek naar de geschiedenis van het bouwen in ijzer en staal. Daarnaast het achterhalen en veilig stellen van historisch waardevolle archieven. Het behouden van bouwwerken met een historisch kenmerkende ijzer- of staalconstructie en documentatie hiervan, indien behoud niet mogelijk is. Verder het verzamelen en tentoonstellen van kenmerkende constructiedelen en ander materiaal.

De Commissie Erfgoed in IJzer en Staal werd in 1989 ingesteld door het Staalbouwkundig Genootschap te Rotterdam en bestaat uit een Stuurgroep en een Werkgroep. De activiteiten vinden plaats in de Werkgroep, terwijl de Stuurgroep als klankbord fungeert. Om de werkzaamheden zo goed mogelijk plaats te doen vinden, zijn binnen deze Werkgroep een werkgroep 'Bruggen' en een werkgroep 'Gebouwen' ingesteld.

*Kranespoorbrug in het fort aan de Diefdijk bij Leerdam.
(foto: M. Overbeek)*

Voor de geschiedschrijving zijn archieven onmisbaar, maar door verhuizing, bedrijfssluiting, overname enz. verdwijnen er steeds meer. Eén van de eerste resultaten van de commissie was de verwerving van het tekeningnarchief van een staalconstructiebedrijf uit Enschede. Ook de ijzer- en staalconstructies zelf vallen onder de slopershamer en verdwijnen in de hoogovens. De commissie zet zich in om constructief interessante draagconstructies en bruggen van ijzer en staal te behouden, of als dit niet mogelijk is deze grondig te documenteren. Zo zet de commissie zich in voor het behoud van een eind-19e-eeuwse Pontonniersloods met een unieke ijzeren gevelconstructie. Een rapport werd geschreven over het 'Luchtspoor' (waaronder De Hef) te Rotterdam, de Kraneschipbrug te Meerkerk en de kraanbrug in het fort aan de Diefdijk bij Leerdam. Tevens zijn een aantal onderdelen van ijzerconstructies verworven, onder meer een unieke gietijzeren draagconstructie uit het gesloopte wijnpakhuys aan de Passeerdersstraat te Amsterdam en delen van de oude stationskap te Zwolle. Daarnaast wordt getracht enkele knooppunten van het onlangs gesloopte 'Luchtspoor' te Rotterdam te bewaren. Onder begeleiding van de commissie is een boek geschreven over de geschiedenis van de constructiewerkplaatsen in Nederland.

Literatuur: G.J. Arends en B.H. Coelman, *De Kraneschipbrug te Meerkerk*, Delft, 1991.

Syllabus, *Erfgoed in ijzer en staal*, Rotterdam 1992.

A. den Ouden, *Een hoekstaal van de maatschappij*, Rotterdam, 1994.